

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

“TABIIY FANLAR” FAKULTETI

“GEOGRAFIYA O'QITISH METODIKASI” KAFEDRASI

**“Umumta'lim maktablarining 8-sinflarida O'zbekiston paxtachilik
majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo'llarini o'qitish
metodikasi”**

mavzusidagi

Bitiruv malakaviy ishi

BAJARDI: “Geografiya o'qitish metodikasi”

ta'lim yo'nalishi IV- kurs talabasi

Shamsiyeva G. _____

ILMIY RAHBAR: dots. Kalonov B. H.

Bitiruv malakaviy ishi kafedradan dastlabki himoyadan o'tdi.

Kafedraning _____ sonli bayyonnomasi « _____ » _____ 2015 .

Navoiy davlat pedagogika instituti
Tabiatshunoslik fakulteti Geografiya va uni o`qitish metodikasi
kafedrasining 1-sonli yig`ilish bayonnomasidan

K O' C H I R M A

Navoiy shahri

27 avgust 2014 yil

Qatnashdilar: kafedra mudiri, kat. o`qit. Buranov Yo.R., dotsentlar: Raxmatov Yu. B., Kalonov B. H., katta o`qituvchilar: Abdiyeva Z.A., B. S. O`rinov, M. M. Qodirova, Sh. Sh. Norov, o`qituvchilar: S.Q.Negmatov, kabinet mudirasi: Fayziyeva Sh.U.

K U N T A R T I B I:

2014-2015 o`quv yilida “Geografiya o`qitish metodikasi” ta’lim yo`nalishi bitiruvchi kurs talabalarining bitiruv malakaviy ishlari mavzulari va ilmiy rahbarlarini tasdiqlash to`g`risida

E S H I T I L D I: Kafedra mudiri, kat. o`qit. Yo. R. Buranov so`zga chiqib: Bitiruv malakaviy ishi mavzulari Oliy va o`rta maxsus ta’lim vazirligining 1998 yil 31 dekabr № 362- sonli buyrug`iga binoan **“Oliy o`quv yurtlarida bakalavr bitiruv malakaviy ishini bajarishga qo`yiladigan talablar”** asosida tanlangan.

Geografiya o`qitish metodikasi ta’lim yo`nalishi IV-kurs “A” guruh talabasi **Shamsiyeva Gulmera** mavzular orasidan **“Umumta’lim maktablarining 8-sinflarida O`zbekiston paxtachilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo`llarini o`qitish metodikasi”** mavzusini tanladi va uning ilmiy rahbari sifatida **dots. B. H. Kalonov** belgilandi.

QAROR QILINDI:

Geografiya o`qitish metodikasi ta’lim yo`nalishi IV-kurs “A” guruh talabasi **Shamsiyeva Gulmera** **“Umumta’lim maktablarining 8-sinflarida O`zbekiston paxtachilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo`llarini o`qitish metodikasi”** mavzusi berilsin va ilmiy rahbar sifatida **dots. B. H. Kalonov** tayinlansin.

Kafedra mudiri:

kat. o`qit. Yo. R. Buranov

Navoiy davlat pedagogika instituti**Tabiatshunoslik fakulteti****Geografiya va uni o`qitish metodikasi kafedrası**

Tasdiqlayman _____

Kafedra mudiri _____

2014 yil _____

MALAKAVIY BITIRUV ISHI BO'YICHA TOPSHIRIQ

Talaba _____

(familiyasi, ismi, sharifi)

1. Bitiruv ishining mavzusi _____

“ ____ ” _____ 20__ yil. Kafedra majlisida tasdiqlangan.

2. Bitiruv ishini topshirish muddati _____

3. Bitiruv ishini bajarishga doir boshlang'ich ma'lumotlar _____

[illegible][illegible][illegible]

--	--	--	--	--

7. Bitiruv ishini bajarish rejasi

№.	Bitiruv ishi bosqichlarining nomi	Bajarish muddati (sana)	Tekshiruvdan o'tganlik belgisi

Bitiruv ishi rahbari _____
(familiyasi, ismi, sharifi) (imzo)

Topshiriqni bajarishga oldim _____
(familiyasi, ismi, sharifi) (imzo)

Topshiriq berilgan sana 20__ yil

Navoiy davlat pedagogika instituti
Tabiiy fanlar fakulteti
“Geografiya o`qitish metodikasi” kafedrası

2015 yil “___” _____

№ _____ yig`lish bayoni

K O` C H I R M A

Qatnashdilar: Kafedraning barcha professor-o`qituvchilari

K U N T A R T I B I:

2014-2015 o`quv yili “Geografiya o`qitish metodikasi” ta`lim yo`nalishi bo`yicha yozilgan bitiruv malakaviy ishlar muhokamasi va ularni himoyaga tavsiya qilish to`g`risida

E S H I T I L D I:

Bitiruvchi _____ ning

Mavzusi: _____

Ilmiy rahbar: Bitiruv malakaviy ishi Davlat ta`lim standartlari va dasturlari talablariga mohiyat va mazmun jihatdan mos keladi.

Q A R O R Q I L I N D I:

Bitiruvchi _____ ning

mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi Davlat Attestatsiya Komissiyasiga himoya uchun tavsiya etilsin.

Kafedra mudiri:

kat. o`qit. Yo. R. Buranov

Davlat attestatsiya komissiyasining

RAISIGA

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti “Geografiya o`qitish metodikasi” ta’lim yo’nalishi kunduzgi bo’lim IV- kurs “A“ guruh talabasi

_____ning

mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishi himoya qilish uchun yuboriladi.

Reyting qaydnomasidan ko’chirma, Bitiruv malakaviy ishi rahbarining taqrizi, kafedraning rahbarni tasdiqlash va ishni himoyaga tavsiya etish haqidagi xulosasi, ichki va tashqi taqrizlar ilova qilinadi.

Fakultet dekani:

b. f. n B. Ye. Jumaboyev

Navoiy davlat pedagogika instituti

“Geografiya o`qitish metodikasi” kafedrasining

Bitiruv malakaviy ishi haqidagi

XULOSASI

_____ kurs “_____” guruh talabasi _____
_____ning _____

_____ mavzusidagi Bitiruv malakaviy ishi kafedra yig’ilishida muhokama qilingan va Davlat Attestatsiyasi komissiyasiga himoyaga tavsiya etiladi.

Kafedra mudiri:

kat. o`qit. Yo. R. Buranov

MUNDARIJA

Kirish.....

**I.BOB. O`ZBEKISTON QISHLOQ XO`JALIGIDA PAXTACHILIKNING
O`RNI.....**

1.1. Paxtachilikning xalq xo`jaligidagi ahamiyati.....

1.2. Agrosanoat majmuasi va agrobiznes turlari.....

1.3. Qishloq xo`jaligida ekologik muammolar.....

**II.BOB.PAXTASHILIK MAJMUASIDAGI EKOLOGIK MUAMOLARNI
BARTARAF ETISH YO`LLARINI O`QITISH METODIKASI.....**

2.1. Qishloq xo`jaligi geografiyasi mavzusini o`rganish.....

2.2. Geografiya darslarida innovatsion talimning o`rni.....

Xulosa.....

Adabiyotlar.....

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Qishloq xo'jaligi O'zbekiston xalq xo'jaligining eng muhim yetakchi tarmog'idir. Shu boisdan ham mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlaboq mamlakat qishloq xo'jaligida chuqur islohotlarni amalga oshirish davri boshlandi. Ayniqsa, bu sohada bozor munosabatlarini shakllantirish, mulkchilikning nodavlat shakliga o'tish, mulkning davlat tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish, dehqon xo'jaliklari faoliyatini yo'lga qo'yish kabi masalalarni hal etishga katta ahamiyat berildi. O'zbekistonning iqlimi, yer-suv va mehnat resurslari qishloq xo'jaligining muhim serdaromad va ko'p mehnat talab qiladigan paxtachilik, pillachilik, lubkorlik, sholikorlik, uzumchilik, bog'dorchilik, sabzavot, polizchilik, qorako'lchilik kabi tarmoqlarini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratgan. Bular respublika qishloq xo'jaligining yetakchi tarmoqlaridir. O'zbekistonda tabiiy va iqtisodiy omillarga ko'ra qishloq xo'jaligi obikor dehqonchilik, adir-tog' va cho'l-yaylov mintaqalariga bo'linadi.

Obikor dehqonchilik mintaqasi intensiv rivojlanib barqaror dehqonchilik mahsulotlari yetkazib bermoqda. Bu mintaqa respublika hududining 10 foiz qismiga yaqinini tashkil qilgani holda, yalpi, qishloq xo'jaligi mahsulotining 85 foizini yetkazib bermoqda. Bu mintaqa paxtachilik, lubkorlik, sholikorlik, makkajo'xorichilik, bog'dorchilik, uzumchilik, polizchilik, chorva ozuqalarini yetishtirishga ixtisoslashgan. Yangi iqtisodiy sharoitlarda O'zbekistonning eng muhim oziq-ovqat resurslari bilan o'zini-o'zi ta'minlashga erishish vazifasi qo'yildi. Respublika g'alla mustaqilligini ta'minlash yo'lida muhim dastur ishlab chiqildi va bosqicma-bosqich amalga oshirila boshladi. Paxta maydonlari qisqartirildi, yerdan foydalanishning tarkibiy tuzilishi o'zgartirilib, g'alla maydonlarining ulushi 40 foizga yetkazildi.

Islom Karimov "O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari" asarida ta'kidlaganidek: "Hozirgi vaqtda aynan iqtisodiyotning agrar sektorida katta-katta zahiralar mavjud. Ularni ishga solish yaqin vaqt ichidayoq sezilarli natijalar berishi mumkin. Bugun

iqtisodiy o'zgarishlarning yakuni, barqarorlik va xalq farovonligi ko'p jihatdan tub o'zgarishlar jarayonlari agrar sektorini qanchalik chuqur borishiga bog'liq bo'ladi".

Jahondagi taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sanoatsiz qishloq xo'jaligini rivojlantirib bo'lmaydi. Qishloq xo'jaligi barcha xalq xo'jaligi majmui tarmoqlari, eng avvalo, sanoat bilan chambarchas bog'liq. Hozir qishloq xo'jaligida band bo'lgan ortiqcha mehnat resurslarini sanoatga, xizmat ko'rsatish sohasiga jalb etish davlat agrar siyosatining g'oyat muhim yo'nalishi hisoblanadi. Qishloq joylarida sanoatni olib kirish, zamonaviy texnologiyaga bo'lgan kichik korxonalarni ochish hisobiga yangi ish joylarini yaratish ustivor vazifa hisoblanadi. Shunday qilib, mustaqillik yillarida sanoatda qishloq xo'jaligi taraqqiyoti uchun mustahkam negiz hozirladi. Paxta ishlab chiqarish majmuasi respublikamizda dehqonchilik sanoat majmuining asosiy tarmog'i bo'lib, mamlakat xalq xo'jaligining ijtimoiy- iqtisodiy samaradorligini oshirishda va tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda alohida o'rin egallaydi. Paxta xom ashyosi hamda undan olinadigan birlamchi va tayyor mahsulotlar nafaqat mamlakat ichki bozorini to'ldirishda, balki ularni eksport qilish asosida respublika byudjetini chet el valyutalari bilan to'ldirishda asosiy manba bo'lib hisoblanadi.

BMI ning o'rganilganlik darajasi O'zbekistonda geografiya o'qitish metodikasi fani bo'yicha O.Mo'minov, M.Nabixonov, P.G'ulomov, P. Musayev, R.Qurbonniyozov, A.Hayitov, O'.Safarov kabi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarda ilmiy g'oyalarni ko'rish mumkin. Ayniqsa bu olimlar zamonaviy geografiya fani oldida turgan dolzarb muamolar, geografiya fanini o'qitilishida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar, fanni ishlab chiqarish bilan bog'liq jihatlarini o'rganishga asosiy etibor qaratganlar.

BMI ishining maqsadi. Maktab geografiyasi dasturida Qishloq xo'jaligi- moddiy ishlab chiqarishning asosi ekanligi. Qishloq xo'jaligini joylashtirish va rivojlantirishda tabiiy va iqtisodiy omillarning ta'siri. O'zbekistonning yer fondi. Dehqonchilik va uning tarmoqlari. Paxtachilik dehqonchilikning asosiy tarmog'i.

Don, sabzavot, poliz, meva va uzum yetishtirish. O'zbekiston qishloq xo'jaligida chorvachilikning ahamiyati. Qorako'l terisi va jun yetishtirish. Respublikada ipakchilikni rivojlantirish haqida ma'lumot berish. Shulardan kelib chiqib, ishda quyidagi vazifalarni bajarish belgilangan va hal qilingan:

- Qishloq xo'jaligining hozirgi zamon sanoati bilan birga rivojlantirish hozirgi davrning zaruriy sharti ekanligi;

- Mintaqalar qishloq xo'jaligi yer fondidan foydalanishni tahlil qilish;

- Eer fondidan foydalanishni ekologik jihatlarini hududiy tahlil qilish;

- Eer fondi va undan qishloq xo'jalik maqsadlarida foydalanishni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish;

- Dars jarayonida o'quvchilarga o'quv materialini o'rgatish, karta bilan ishlash, mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;

- Dars jarayonida axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llashdan iborat.

Tadqiqot ob'yekti va predmeti. Ishning tadqiqot ob'ekti sifatida Navoiy shahridagi 17- umumta'lim maktabida amaliyot o'tish jarayoni olingan, tadqiqotning predmeti esa viloyat yer resurslari va ulardan foydalanishning geografik muammolarini o'rganish bilan belgilanadi.

Ishning ilmiy yangiligi. Umumta'lim maktablarining 8- sinfi geografiya darslarida O'zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo'llarini o'qitish jarayonida qo'llaniladigan yangi pedagogik va inovatsion texnologiyalar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Shuningdek, BMI da;

- O'quv jarayonida qishloq xo'jalik tarmoqlarini joylashuvini qo'shimcha geografik adabiyotlar yordamida o'rganildi;

- Mamlakat yer fondidan foydalanish bo'yicha iqtisodiy islohatlar va ularning geografik jihatlari o'rganildi;
- Tabiiy sharoiti turlicha bo'lgan mintaqalarda qishloq xo'jaligi yer fondidan foydalanishning geografik xususiyatlari aniqlanadi;
- Paxtachilikdagi juda ko'p salbiy oqibatlarining sababi paxta yakkahokimligi tufayli kelib chiqishini asoslash.
- Paxta yakkahokimligiga qarshi keskin kurashib, almashlab ekishni joriy qilish yo'llarini tahlil qilishdan iborqat.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi. BMI da kirish, ikkita bob, beshta bob, xulosa, adabiyotlar ro'yxatini o'z ichiga qamrab oladi.

Ishning kirish qismida O'zbekiston qishloq xo'jaligida paxtachilikning o'rni, paxtachilikda ekologik muamolarni kelib chiqishi, paxtachilikdagi juda ko'p salbiy oqibatlarining sababi paxta yakkahokimligi tufayli kelib chiqmoqda. Bu esa ekologik vaziyatni buzmoqda. Bu holatni yaxshilash uchun paxta yakkahokimligiga qarshi keskin kurashib, almashlab ekish joriy qilinishi kerak. Chunki paxtachilikda ijobiy ekologik vaziyatni va muvozanatni ta'minlovchi eng birinchi omil almashlab ekish hisoblanishi ta'kidlangan.

BMIning birinchi bobida - Paxta ishlab chiqarish majmuasi respublikamizda dehqonchilik sanoat majmuining asosiy tarmog'i bo'lib, mamlakat xalq xo'jaligining ijtimoiy- iqtisodiy samaradorligini oshirishda va tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda alohida o'rin egallaydi. Paxta xom ashyosi hamda undan olinadigan birlamchi va tayyor mahsulotlar nafaqat mamlakat ichki bozorini to'ldirishda, balki ularni eksport qilish asosida respublika byudjetini chet el valyutalari bilan to'ldirishda asosiy manba bo'lib hisoblanadi. Paxtachilikda almashlab ekish alohida ahamiyat kasb etadi. Sug'oriladigan paxtakor rayonlardan ilmiy asoslangan almashlab ekishni joriy qilmasdan tuproq unumdorligini oshirishga erishib bo'lmaydi. Paxtachilikda texnologik intizomning buzilishi

hamda agronomik tadbirlarning o'z vaqtida va sifatli bajarmaslik salbiy ekologik oqibatlariga olib kelmoqda. O'zbekistonda suv resurslarining yetishmasligi tufayli paxta ekiladigan maydonlar stabillashadi va bu ko'rsatkich 1,5-1,6 mln. gektardan oshmaydi. Qishloq xo'jaligida hosildorlik intensivlash asosida ko'paytirilishi to'g'risida fikrlar bayon etilgan.

BMIning ikkinchi bobida - paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni

bartaraf etish yo'llarini o'qitish metodikasi bo'yicha fikr mulohazalar bayon etilgan. Barkamol avlodni shakllantirish uchun axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quv yurtlarida o'quv laboratoriyalari bazasini takomillashtirish, o'qituvchi – murabbiylar mehnat faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning samarali tizimini yaratish, zamonaviy informatsion va kommunikatsiya texnologiyalar, raqamli va kengtarmoqli telekommunikatsiya aloqalari va Internet tizimini har bir oila hayotiga kirib kelishini ta'minlashga ko'maklashish, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish va iqtidorli yoshlarni ilmiy ishlarga jalb etish uchun sharoitlar yaratish, ta'lim – tarbiya jarayonini sifat jihatdan butunlay yangi bosqichga ko'tarish yo'llarini zamon talablaridan kelib chiqqan holda shakllantirish hozirgi kunning dolzarb muammolardan hisoblanadi. Hozirgi davrda ekologik muammolar keskin tus olayotgan bir davrda transchegaraviy suv muammolari, Orol muammosi, chuchuk suv muammosi kabi masalalarni hal qilishda geografiyadan beriladigan bilim va ko'nikmalar talabalar ilmiy dunyoqarashini kengayishiga va undan amaliyotda foydalanishda samara beradi.

Ishning xulosa qismida Barkamol avlodni shakllantirish uchun axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quv yurtlarida o'quv laboratoriyalari bazasini takomillashtirish, o'qituvchi – murabbiylar mehnat faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning samarali tizimini yaratish, zamonaviy informatsion va kommunikatsiya texnologiyalar yaratish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

I.BOB. O`ZBEKISTON QISHLOQ XO`JALIGIDA PAXTACHILIKNING O`RNI

1.1. Paxtachilikning xalq xo`jaligidagi ahamiyati

Paxta ishlab chiqarish majmuasi respublikamizda dehqonchilik sanoat majmuining asosiy tarmog'i bo'lib, mamlakat xalq xo'jaligining ijtimoiy- iqtisodiy samaradorligini oshirishda va tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda alohida o'rin egallaydi. Paxta xom ashyosi hamda undan olinadigan birlamchi va tayyor mahsulotlar nafaqat mamlakat ichki bozorini to'ldirishda, balki ularni eksport qilish asosida respublika byudjetini chet el valyutalari bilan to'ldirishda asosiy manba bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston paxta ishlab chiqarish bo'yicha Xitoy (27,3), AQSH (18,4), Pokiston (10,6%) va Hindiston (9,7%) dan keyin 5 o'rinda turadi. Jahon bo'yicha ishlab chiqariladigan tolaning 7,3 %i yoki 1,3 million tonnasi bizning respublikada yetishtiriladi. Paxta eksporti bo'yicha O'zbekiston AQSH dan keyin ikkinchi o'rinni egallaydi va jahon paxta eksportining qariyb choragi (24%) respublikamiz zimmasiga to'g'ri keladi.

Paxta texnik ekinlar ichida eng qimmatli hisoblanadi. U asosan tolasi uchun o'stiriladi. Paxta tolasi juda keng miqyosda va turli xil maqsadlar uchun ishlatiladi.

Paxta tolasining o'ziga xos xususiyati boshqa tabiiy va sun'iy tolalarda uchramaydi. Paxta tolasidan xilma-xil gazlamalar, ip, baliq ovlaydigan to'r, tasma, transportyor lentlari, rezina shlanga, hamda balonlar uchun maxsus to'qimalar va boshqalar tayyorlanadi. Jumladan, bir tonna paxtadan 340-350 kilogramm tola, 50-60 kilogramm momiq va 600 kilogramm chigit olinadi. Bir tonna chigitdan esa 170 kilogramm moy, 400 kilogramm kunjara, 50-60 kilogramm momiq, 60 kilogramm o'simlik oqsili, 300 kilogramm sheluxa olinadi. Bundan tashqari undan margarin, kir sovun va atir sovunlar, alif moyi tayyorlashda foydalaniladi. Hozirgi vaqtda chigit tarkibidagi moy ximiyaviy usulda to'liq ajratib olinmoqda. Bu esa chigitdan

chiqadigan moy miqdorini oshirish imkonini bermoqda. O'zbekistonda har yili taxminan 500 ming tonna paxta moyi tayyorlanmoqda.

Ma'lumki chigit mag'zi tarkibida gossipol degan zaharli modda bo'lib, buni yog' zavodlarida ajratib olinadi. Bundan ko'nychilik sanoatida terini oshlashda, shuningdek, ximiya sanoatida polimerlar tayyorlashda, meditsinada dorivorlar ishlab chiqishda qo'llaniladi.

Chigitning moyi olingandan keyin qolgan mahsulot-kunjara hisoblanadi. Kunjara asosan chorva mollarining ba'zi turlari chigitning tashqi po'stidan sanoatda texnik spirt, lak, o'rov qog'ozlari, karton va boshqalar olinadi. Chigir sirtidan ajratib olingan tuk-momiq paxta deb aytiladi. Undan issiq kiyimlar, ko'rpa-to'shak tayyorlashda, mebel sanoatida, meditsinada, sun'iy ipak, sun'iy teri, fotoplyonka, kino lentasi, sun'iy oyna, linoleum, plastmassa, qog'oz, portlovchi modda va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarishda oydaniladi.

G'o'zapoyadan xo'jalikda, odatda, o'tin sifatida foydalaniladi. Ba'zi xo'jaliklarda uni urib olib maydalaniladi va chorva mollari boqish uchun sershira yoki to'yimli konsentrat ovqatlar bilan aralashtira beriladi. G'o'zasi vilt bilan kasallanmagan maydonlarda maxsus g'o'zapoya maydalagich moslamalar bilan dalaning o'zidan maydalab tashlanadi va so'ng yer haydaladi. Bunda bir tonna g'o'zapoya qimmat bo'yicha 15-20 kg azotga eng. U organik o'g'it sifatida tuproqning fizik, ximiyaviy va mikrobiologik xususiyatini yaxshilaydi.

Bundan tashqari hozirgi vaqtda sanoatda g'o'zapoyadan taxta plitalari tayyorlanib undan qurilish materiali sifatida va sanoatda mebel ishlab chiqarish uchun ishlatilmoqda. G'o'zapoyadan yana selyuloza olish, dag'al qog'oz, karton texnik spirt, furfurol kabi mahsulot yetishtiriladi. G'o'zapuchoq va ildizidan ham sanoatda qimmatli mahsulotlar olish mumkin.

[illegible]

ASBESTOS-RELATED	20.6	4.1																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
------------------	------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

 cəlbəq arıyığı koronavirus
 digər arıyığı
 bəzi arıyığı

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

- [illegible]

Q. egg base total

- [illegible]

(1911-1902)

- Quilting on the right side of the quilt top. The quilt top is made of 100% cotton fabric. The quilt top is made of 100% cotton fabric. The quilt top is made of 100% cotton fabric.

Qualifying rates are available on a sliding fee scale, depending on the number of people applying for assistance. For more information, call 203.333.3333.

CHEN, Y. L., and J. L. HALL. 1997. The effects of temperature and salinity on the growth and survival of the bay anchovy, *Anchoa mitchilli*, in the York River, Virginia. *Estuaries* 20:103-112.

- [illegible]

(1998, 1999, 2000)

-
- 10000th iteration
- Legend:
- Red: 0
 - Green: 1
 - Blue: 2
 - Yellow: 3

(continued from page 10)

- nicht-physikalisch
■ physikalisch

www.southwestairways.com

MASSHTAB 1 4 000 000

107. *Chimarra* sp.

Uning bargi olma va limon kislotalariga boy. G'o'za guli sershira o'simlik bo'lgani uchun gektaridan 100-120 kg asal olish mumkin.

G'o'zaning kelib chiqishi. G'o'zaning yer yuzidagi barcha tur va xillari "Gossipium" avlodiga mansub. G'o'za tropik, ya'ni yilning eng sovuq oylarida ham havo harorati +18 darajadan past bo'lmaydigan mintaqadan kelib chiqqan.

G'o'za issiqsevar o'simliklar guruhiga kiradi. Agar bir yillik g'o'zani kuzda sovuq urmasa, u bir necha yil yashashi mumkin. Ma'lumki u o'z vatanida ko'p yillik daraxtsimon o'simlik. Lekin yovvoyi g'o'zalarning hosili kam va tola sifatida past bo'ladi. Yangi g'o'za navi yetishtiruvchi seleksionerlar yovvoyi g'o'zaning ba'zi qimmatli xususiyatlaridan foyadalanadilar.

Ko' yillik yovvoyi g'o'zalarning bo'yi 5-7 m, ba'zan 10-20 m ham bo'ladi. Bir yillik madaniy butasimon navlarniki esa 30-40 sm dan 2 m gacha bo'ladi.

Olimlarning tekshirishicha, g'o'za avlodi bundan taxminan 70-100 million yildan avval, ya'ni bo'r davrining ikkinchi yarmida, ba'zi tekshirishlarga qaraganda, hatto bo'r davridan ilgari vujudga kelgan. Ma'lumki, yer yuzi ilgari yaxlit materikdan iborat bo'lib, keyonchalik geologik o'zgarishlar natijasida kontinentlarga bo'lingan. Bularning har birini iqlim sharoitlari bir-biridan tafovut qilgan. G'o'za o'simligi ham mana shu iqlim sharoitlar ta'sirida o'zgargan. Shunday qilib, g'o'zaning bir-biridan 3 ta katta geografik guruhlar-Avstraliya Sturtiya), Osiyo-Afrika (paleotropik-zugossipum) va Amerika (Neotropik) paydo bo'lgan.

Ilmiy ma'lumotlarga qaraganda, yer yuzida g'o'zaning 37 turi bo'lib, shundan 4 tasi madaniy hisoblanadi. Ekin maydonining kattaligi jihatidan birinchi o'rinda G. girtuzum (Gossipium hirsutum) turadi. Uning tabiiy holda tarqalgan yeri Markaziy Amerikadagi Meksika davlati bo'lgani uchun Meksika g'o'zasi deb ataladi. Bizda bu turning tabiatiga birmuncha o'zgartirishlar kiritilgan va u o'rta

tolali g'o'za deyiladi. Bu turning hosildorligi boshqalarnikidan ustun turadi, ammo tola sifati jihatidan birmuncha pastroq. Shunga qaramay g'o'za 5 ta qit'ada ham yetishtirib kelinmoqda. Ekin maydonining kattaligi jihatidan ikkinchi o'rinda *G. arboreum* (*Gossipium arboreum*) turadi. Uning asl vatani Hindi-Xitoy g'o'zasi deb aytiladi.

Ekin maydonining kattaligi jihatidan uchinchi o'rinda *G. barbadense* (*Gossipium arboreum*) turadi. Tabiiy holda janubiy Amerika qit'asining Peru davlatida o'sganligi uchun Peruan g'o'zasi deyiladi. Ammo bu turning eng yaxshi navlari Misr mamlakatida yaratilgani uchun Misr g'o'zasi deb ham yuritiladi. Misr g'o'zasining tezpishar, tola sifati jihatidan ustun turadigan tur xillarini yaratganlari uchun uni ingichka tolali g'o'za deb yuritadilar va sistematikada shu termin qabul qilingan. Peru g'o'zasining hosili boshqa turlarnikidan bir muncha kamroq, ammo tola sifatida jihatidan uning oldiga tushadigani yo'q. hosili kech pishgani uchun uni o'suv davri uzunroq va issiqlik yetarli bo'lgan zonalarda ekilib kelinmoqda. Biroq seleksionerlarimiz shunday tezpishar ingichka tolali navlarni yaratdilar, ular o'rta tolali g'o'za naviga nisbatan ham tez pishadi.

Nihoyat to'rtinchi o'rinda *G. Gerbatseum* (*Gossipium herbaceum*) turadi. Bu tur tabiiy holda Osiyo (janubiy va janubiy-sharqiy Osiyo) da tarqalgani uchun Afrika-Osiyo g'ozasi yoki bizda jaydari g'o'za deb yuritiladi. Bu turning navlari, asosan, Osiyo qit'asidagi ba'zi mamlakatlarida yetishtirib kelinmoqda.

Paxtachilikda almashlab ekish alohida ahamiyat kasb etadi. Sug'oriladigan paxtakor rayonlardan ilmiy asoslangan almashlab ekishni joriy qilmasdan tuproq unumdorligini oshirishga erishib bo'lmaydi. Ma'lumki bir ekinni bir dalaga muttasil ekaverish yerning toliqishiga hosildorlikning bosh omili bo'lgan gumus miqdorining keskin kamayib ketishiga tuproqdan o'simlik uchun zarur bo'lgan moddalarning tanqisligiga, qatlamlarning zichlanishiga, foydali mikro organizmlar faoliyatining xususiyatlari yomonlasha borishiga tuproqdagi tirik jonzoatlarning qirilib ketishiga unda kasalliklar (vilt, ildiz chirish, gommos) va g'o'zaning turli zararkunanda hashoratlari (o'rgimchakkana, shira, kusak qurti, kuzgi to'plam) ning

ko'payishiga olib keladi. Tuproq unumdorligi pasaygan sari ko'p mehnat va mablag' sarflanishiga qaramasdan hosildorlik pasayib tannarxi esa ortib boradi.

Almashlab ekishni amalga oshirish bilan birga agrotexnik va tashkiliy tadbirlar sistemasi ham tuproq unumdorligini tiklash, saqlash va tobora ortib borishini ta'minlashga qaratilishi shart. Almashlab ekish agrotexnik va meliorativ tadbirlarning samaradorligini oshiradigan asosiy vosita bo'libgina qolmasdan xo'jaliklarga berkitilgan barcha yerlardan yuqori darajada foydalanilgan holda kam mehnat va mablag' sarflab hamma ekinlardan mo'l hosil olish va chorva mahsulotlarini ko'paytirishni ham ta'minlaydi. Keng ko'lamda o'tkaziladigan tajribalar sug'oriladigan yerlardan samarali foydalanishning birdan-bir to'g'ri yo'li beda-g'o'za almashlab ekish sistemasini aniqlab bergan. Respublikamiz sharoitida hech qaysi ekin tuproqqa, chorva mollariga, atrof muhitga foydali ta'sir ko'rsatish jihatdan bedaga tenglasha olmaydi. Beda o'simligi hatto sho'rlangan yerlarni meliorativ holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Buning boisi shundaki, beda turlari yer betini butinlay qoplab olgandan suvning tuproq orqali bug'lanishi keskin kamayib asosan beda tanasi orqali bug'lanadi. Buning ustiga uning suv sarfi katta (100 sentner pichan hosil bo'lishi uchun 1 gektar yerdan beda tanasi orqali 8000-10000 .kub) suv bug'lanadi. Bedaning ildizlari yerga chuqur kirib borganida u yer osti suvlaridan yaxshi foydalanadi. Natija sizot suvlari sathi 40-50 sm va undan chuqurroqda bo'ladi. Beda tanasi juda ko'p tuzlarni olib chiqib ketganida haydalma qatlamda suvda oson eruvchi zararli tuzlar miqdori ancha kamayadi. Shunday qilib beda o'simligi biologik drenajlik vazifasini bajaradi. Beda oqsil va vitaminlarga boy bo'lgan ko'k o't, pichan beribgina qolmay tuproqda ko'p miqdorda ildiz massasi vazni qoldiqlari to'playdi. Bu qoldiqlar hisobiga tuproqda vujudga keladigan murakkab birikmalardan tarkib topgan modda gumus yoki chirindi deyiladi. Tuproqning suv o'tkazuvchanligi beda ekilgan yerda muttasil paxta ekilib kelinayotgan dalaga nisbatan 70% yuqori bo'lib, g'ovakligi 1,6-1,8 marta ortiq bo'lganidan tuproqning nam zahirasi doim yaxshi bo'ladi. Bedapoyadan chiqqan yerlarda chirindi miqdori ko'p bo'lganidan yomg'irdan

keyin qarqaloq kam bo'ladi. Vaholanki muttasil paxta ekib kelinayotgan yerlarda kuchli qatqaloq tufayli g'o'zalar katta zarar ko'radi.

Beda ildizlaridan vilt zamburug'ining kushandasi-mikolitik bakteriyalar juda ko'payadi. Bu bakteriyalar ko'payishi va boshqa sharoitlarning yaratilishi natijasida g'o'zaning vilt kasalligiga chalinishi keskin (2-3 marta) kamayadi. Bedapoyalar haydalib makkajo'xori, sabzavot, poliz ekinlari va chigit ekilganda ulardan mo'l hosil olinadi. Bedadan keyin paxta hosildorligi 20-40% ga ortadi.

O'zbekistonda paxta ishlab chiqarish majmuasi agrosanoat integratsiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lib respublika iqtisodiyotida asosiy o'rin egallaydi. Qisqa tarixiy davr ichida respublikada paxta yetishtirish va u bilan bog'liq bo'lgan xalq xo'jaligini boshqa tarmoqlari rivojlandi.

Paxtachilikda texnologik intizomning buzilishi hamda agronomik tadbirlarning o'z vaqtida va sifatli bajarmaslik salbiy ekologik oqibatlarga olib kelmoqda. Tuproqqa ishlov berishni sifatsiz o'tkazish haddan tashqari mineral o'g'itlar solish zararkunandalarga qarshi zaharli moddalarni ko'plab qo'llash melioratsiya ishlarini noto'g'ri bajarish natijasida yer ostidagi sizot suvlari ifloslanib erroziya paydo bo'lmoqda, tuproq unumdorligi pasaymoqda, yerlar sho'rlanib ishdan chiqmoqda. Paxtachilikda juda ko'p salbiy oqibatlarning sababi paxta yakkahokimligi tufayli kelib chiqmoqda. Respublikamizning ijtimoiy va iqtisodiy jihatidan rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa ekologik vaziyatni buzmoqda. Biz bu holatni yaxshilash uchun paxta yakkahokimligiga qarshi kurashib ekishni joriy qilishimiz zarur. Paxtachilikda ijobiy ekologik vaziyatni va muvozanatni ta'minlovchi eng birinchi omil almashlab ekish hisoblanadi. Sug'oriladigan yerlarning 60-65 foizida paxta, 35-40 foizida don, sabzavot, poliz, yem-xashak ekinlari yetishtirilsa maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O'zbekistonda suv resurslarining yetishmasligi tufayli paxta ekiladigan maydonlar stabillashadi va bu ko'rsatkich 1,5-1,6 mln. gektardan oshmaydi. Qishloq xo'jaligida hosildorlik intensivlash asosida ko'paytiriladi. Paxta ishlab

chiqarish majmuasi Respublikada mavjud bo'lgan paxta tozalash zavodlari atrof-muhitni ifloslanishiga, ekologiyani buzilishiga olib kelmoqda. Ana shu holatlarni bartaraf etish maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish kerak.

A) Qadimdan paxta yetishtiriladigan aholi zich joylashgan Farg'ona vodiysi va Xorazm viloyatlarida mavjud bo'lgan paxta tozalash zavodlarini kengaytirish va qayta ta'mirlash zarur, chang va boshqa zararli gazlarni saqlab qoladigan qurilmalar qurish kerak.

B) Joriy rejada yangi o'zlashtiriladigan tumanlarda paxta ekiladigan maydon, yalpi hosil hisobiga olinib yangi paxta tozalash zavodlari qurilishi kerak, shuningdek hududning iqtisodiy geografik o'рни transport imkoniyatlari hisobga olinishi zarur. Yerdan yuqori unum bilan foydalanishni ta'minlashning muhim vositasi ilmiy jihatdan asoslangan dehqonchilik sistemalarning qo'llanishi bilan bir qatorda ekin maydonlari strukturasi ixtisosga mos keladigan qilib to'g'ri belgilash va uni izchillik bilan mukamallashtirib borish iqtisodiy jihatdan foydasiz va kam hosil ekinlarni tegishli tabiiy zonalarda eng katta samara beradigan yuqori hosilli va juda qimmatli ekinlar bilan almashtirib borish zarur. Paxtachilikda ijobiy ekologik vaziyat o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Erta bahordan kech kuzgacha o'tkaziladigan barcha agrotexnik tadbirlar o'z muddatida, fan va amaliyotda sinalgan natijalar asosida oshirilsa qulay ekologik vaziyat yuzaga keladi.

Respublikada mavjud bo'lgan paxta tozalash zavodlarining aksariyat qismi shuningdek yog'-moy kombinatlari shaharlarda qurilgan. Zavodlardan chiqqan chang va paxta gardi bir necha kilometr maydonga tarqaladi. Shuning uchun paxta ishlab chiqarish majmuasi oldidagi eng asosiy vazifa shahar ekologiyasini buzilishi oldini oluvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqarishdan iboratdir.

1.2. Agrosanoat majmuasi va agrobiznes turlari

So'nggi yillarda jahonning industrial jihatdan rivojlangan mamlakatlarida qishloq xo'jalik va sanoat ishlab chiqarishni bir-biriga yaqinlashtirish hamda birlashtirish jarayoni aniq namoyon bo'lmoqda. Bu ishlab chiqaruvchi kuchlar, ijtimoiy mehnat taqsimoti va ishlab chiqarishni umumlashtirishning dialektik rivojlanishdagi ob'yektiv jarayon natijasidir. Bu jarayon tarmoqlar o'rtasidagi o'zaro ishlab chiqarish munosabatlarini takomillashtirishni va shu asosda ijtimoiy ishlab chiqarishning yangi tashkiliy formalarini yaratishni nazarda tutadi. Moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarining yaqinlashuvi va ularning integratsiyasi qonuniyatlari ob'yektiv iqtisodiy qonunlarga tayanadi. Agrosanoat integratsiyasining moddiy asosini ilmiy-texnika revolyutsiyasi yaratishi lozim. U mashinaga asoslangan yirik qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini yaratishni, qishloq xo'jaligini integratsiyalash va industriyalashni, texnika va energiya bilan qurollanish darajasiga ko'ra qishloq xo'jalik va sanoat mehnatini bir-biriga yaqinlashtirishni nazarda tutadi.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash asosiy tashkiliy-ishlab chiqarish shart-sharoitlari hisoblanadi.

Ixtisoslashtirishni chuqurlashtirish asosidagi ishlab chiqarish konsentratsiyasi ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim sharti bo'lib, uni intensivlash hamda zamonaviy ilg'or texnika va texnologiyani joriy qilish uchun keng yo'l ochadi.

Qishloq va sanoat ishlab chiqarishni ilmiy texnika revolyutsiyasining natijasi sifatida ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash tarmoqlararo hamda tarmoqlar ichi aloqalarining kengayishiga va murakkablashuviga olib keladi.

Sanoat va qishloq xo'jaligi integratsiyasining asosiy shart-sharoiti ilmiy-texnika taraqqiyotidir. U ishlab chiqaruvchi kuchlar taraqqiyotining asosiy omili bo'lib, mehnat taqsimoti, ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish konsentratsiyalash bilan yaqindan bog'liqdir.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti umumiy ma'noda mehnat vositalarini sifat jihatdan o'zgartirishni, ishlab chiqarishni tashkil etish va kadrlar malakasini takomillashtirishni anglatadi.

Qishloq xo'jalik tarmoqlariga xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari uchun umumiy bo'lgan jarayonlarni mexanizatsiyalash va avomatlashtirish, ximiyalashtirish, elektrlashtirish va shu kabi bosh yo'nalishlar xosdir.

Agrosanoat integratsiyasi natijasida ijtimoiy ishlab chiqarishning xilma-xil tashkiliy –xo'jalik formalari paydo bo'ladi.

Agrosanoat integratsiyasi formalarini ko'rib chiqishdan oldin shuni qayd qilish lozimki, qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasi formalarini tasniflashda xilma-xil terminlar qo'llanimoqda. Ko'pincha ayni bir formaga tavsif berishdan bir qancha termin- sinonimlar qo'llaniladi: “agrar-sanoat birlashmalari”, “komplekslar”, “kombinatlar”, “savxoz-zavod” va hokazo.

“Agrosanoat kimpleksi” termini agrosanoat integratsiyasi har qanday formasining eng umumiy ta'rifi bo'lib, umumiy qishloq xo'jaligi va qayta ishlovchi sanoatning qo'shilishi hodisasini belgilaydi. Birlashma, kombinat va korxona agrosanoat integratsiyasining konkret tashkiliy-iqtisodiy formalaridir. Ko'pgina iqtisodchilar agrosanoat integratsiyasi formalariga yordamchi korxonalari bo'lgan xo'jaliklarni kiritadilar.

Ba'zi olimlar agrosanoat to'riga birinchi navbatda chorva mollarini sanoat asosida bo'rdoqiga boquvchi tashkilot va korxonalarni kiritish kerak deb hisoblaydilar.

Agrosanoat komplekslari o'zaro bog'langan xalq xo'jalik tarmoqlari va o'zaro bog'langan korxonalar hamda bu tarmoqlar ishlab chiqarish turlarining yig'indisi ko'rinishida mavjuddir. Shunga ko'ra agrosanoat komplekslarini umumiy 2 guruhga-makro va mikro agrosanoat komplekslariga bo'lar ekanmiz, agrosanoat integratsiyasining 3 ta umumiy formasini ajratib ko'rsatamiz:

- 1) agrosanoat korxonalari;
- 2) ishlab chiqarish agrosanoat birlashmalari yoki kombinatlari;
- 3) agrosanoat birlashmalari.

Agrosanoat integratsiyasining yuqorida keltirilgan guruhlanishini va tasnifini uzil-kesil hamda o'zgaras deb bo'lmaydi.

Chunki bu jarayon juda dinamik bo'lib, xalq xo'jaligining rivojlanishi ta'sirida o'z chegarasini, ishlab chiqarish strukturasini, ixtisoslashuvini va ishlab chiqarish aloqasi formalarini o'zgartirishi mumkin.

Makroagrosanoat komplekslari- mamlakat iqtisodiy rayonlarining xalq xo'jalik agrosanoat kompleksi yoki hududiy agrosanoat komplekslaridir.

Xalq xo'jalik agrosanoat kompleksi-qishloq xo'jalik xom ashyosidan oziq-ovqat mahsulotlari va boshqa iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni, ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarishini va qishloq xo'jaligi hamda qayta ishlab chiqaruvchi sanoatga xizmat ko'rsatishni ta'minlaydigan o'zaro bog'liq xalq xo'jalik tarmoq va xizmatlari yig'indisidir.

Xalq xo'jalik agrosanoat kompleksi umumiy tarmoqlararo proporsiyalarini hamda mamlakat qishloq xo'jaligi va sanoatning o'zaro aloqasini ifodalaydi. U xalq xo'jaligi tarmoqlarining quyidagi guruhlarini- qishloq xo'jaligini, qishloq xo'jaligi va qayta ishlovchi sanoat uchun ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlarini, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi va qishloq xo'jalik mahsulotlarini realizatsiya qiluvchi tarmoqlarini o'z ichiga oladi.

Xalq xo'jalik agrosanoat kompleksini tashkil qiluvchi barcha tarmoq va bo'g'inlarni rivojlantirish va joylashtirishning ratsional strukturasini reja asosida belgilash hamda qaror toptirish ijtimoiy ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini oshirishning bosh vazifalaridan biridir.

Mikrosanoat kompleksiga agrosanoat korxonalari, ishlab chiqarish agrosanoat birlashma va kombinatlari, tarmoq va hududiy- tarmoq agrosanoat birlashmalari kiradi.

Agrosanoat korxonasi- vertikal integratsiya natijasi bo'lib eng oddiy, shu bilan birga agrosanoat integratsiyasining eng keng tarqalgan formasidir. Unda qishloq xo'jalik mahsuloti ishlab chiqarish uni bir korxonadagi umumiy rahbarning ostida uzluksiz texnologik jarayonda sanoat asosida qayta ishlash bilan uzviy ravishda tutashib ketadi. Agrosanoat korxonalari-qishloq xo'jalik mahsulotini ishlab chiqarish hamda qayta ishlash tugallangan texnologik siklni tashkil etadigan korxonalardir.

Korxonalar tarkibiga kiruvchi bo'linmalar moliya- yuridik mustaqillikka ega bo'lmaydilar, ular umumiy balans, yagona ishlab chiqarish moliya reja asosida ishlab chiqarish, yagona boshqarish organiga ega bo'ladilar. Shu qishloq xo'jalik mahsulotini ishlab chiqarish va qayta ishlash o'rtasidagi oraliq bo'g'inlarni bartaraf etish, xom-ashyoni qayta ishlashga to'xtovsiz yetkazib berish, transport xarajatlari va xom ashyoning yo'qotilishini, boshqarish apparatini saqlash xarajatlarini kamaytirish, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini qayta ishlovchi sanoat muhtoj bo'lgan mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashtirish hamda pirovard mahsulot sifatini yaxshilashni ta'minlash imkonini beradi.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining ixtisoslashuvi va konsentratsiyasi chuqurlashish natijasida agrosanoat korxonalari va kombinatlari keng tarqalib bormoqda. Agrosanoat kombinati qishloq xo'jaligi va sanoat integratsiyasining ancha murakkab formasi bo'lib, u ayrim mutaxassislarning fikricha, o'zaro hudud, texnologiya va iqtisodiy-tashkiliy jihatdan mustahkam bog'langan qishloq xo'jaligi va sanoatning bir necha o'xshash tarmoqlarini birlashtiradi.

Hozir O'zbekistonda va boshqa joylarda uzumchilik-vinochilik, sabzavot-konserva, lavlagi-shakar ishlab chiqaradigan agrosanoat kombinatlari keng tarqalgan.

Agrosanoat integratsiyasining mazkur formasi xo'jalikni ixtisoslashtirish va ishlab chiqarishni chuqurlashtirish uchun qulay sharoit yaratadi, texnika, mexanizm, moddiy resurslardan hamda mavsumiy davrlarda ishchilar kuchidan samaraliroq foydalanishga yordam beradi. Masalan, dala ishlari yakunlangach, ishchilar zavodlardagi ishlarga keng jalb qilinadi va aksincha qishloq xo'jalik ishlari avjiga chiqqanda zavod ishchilari qishloq ishlariga jalb etiladi.

Agrosanoat birlashmasi-qishloq xo'jalik va sanoat ishlab chiqarish integratsiyasining eng murakkab formasidir. Ko'pgina iqtisodchilar, jumladan N.P. Aleksandrov, I.D.Blaj, V.N. Ovchinnikov va A.S. Negru-Vodening fikricha, agrosanoat birlashmalariga bir necha agrosanoat orxonalari, ayrim qishloq xo'jalik va sanoat, shuningdek, qishloq xo'jalik xomashyosi ishlab chiqarish, unga ishlov berish, saqlash, tashib keltirish va tayyor mahsulot realizatsiyasini uzviy ravishda birlashtirish uchun xizmat ko'rsatuvchi korxonalar va savdo korxonalari kiradi.

Agrosanoat birlashmasi doirasida mehanatni bo'linmalar o'rtasida taqsimlash davom etadi, bu esa ishlab chiqarishni kengroq ko'lamda ixtisoslashtirish va konsentratsiyalashga olib keladi. Bu ijtimoiy ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini yanada oshirishga hamda mavjud resurslardan to'liq foydalanishga yordam beradi.

Agrobiznes va uning turlari. Agrobiznes bozor iqtisodiyotiga xos tushuncha. Biz bu tushuncha orqali qishloq xo'jaligi sohasining bozor munosabatlariga qay darajada tortilayotganligi va unda qanday faoliyat ko'rsatayotganligini tushunamiz. Qisqa qilib aytganimizda agrobiznes qishloq xo'jaligi sohasidagi biznesdir. Keng ma'noda agrobiznesga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasi bilan bog'liq biznes turlari (qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va ularni iste'molchilarga yetkazib berish) kiradi.

Agrobiznes bozorni qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlash orqali foyda ko'rishni maqsad qiladi. Bu maqsadni amalga oshirishda unda tadbirkor

fermerlar, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat tadbirkorlari va uni sotish bilan shug'ullanuvchi tijoratchilar, shuningdek, agrobiznes doiradagi banklar, sug'uta va moliya kompaniyalari ishtirok etishadi.

Agrobiznes doirasidagi uning juda ko'p shakllari farqlanadi. Ulardan eng muhimi fermer xo'jaliklari hisoblanadi. Mamlakatimizda dehqon (fermer) xo'jaliklari bozor munosabatlarining asosiy shakli sifatida rivojlanib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining "Dehqon xo'jaliklari to'g'risida" gi qonunining birinchi moddasida: "Dehqon xo'jaliklari o'z qaramog'idagi yerlarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, mustaqili xo'jalik yurituvchi yuridik shaxslar" hisoblanadi deb yozilgan.

Xorijiy mamlakatlar (AQSH) da fermer xo'jaliklarining bir necha tashkiliy shakllari mavjud. Bular: shaxsiy, oilaviy fermerlar, sherikchilik va qishloq xo'jaligi korporatsiyalaridir.

Shaxsiy individual fermerlar fermer xo'jaliklarining eng ommaviylashgan turi. Bunday xo'jaliklarga AQSH fermer xo'jaliklarining 90 foizi to'g'ri keladi. Ularga ixtisoslashuv darajasini fan texnika yutuqlari bilan ta'minlanganligining yuqoriligi xos. Fermer xo'jaligining bozor sharoitidagi yashovchanligi uning iqtisodiy afzalligidadir. Afzallik uning quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi: fermer o'z mulkida shaxsiy mehnati bilan tadbirkorlik qiladi, xo'jaligi iqtisodiy jihatdan mustaqil, xo'jalikda tadbirkorlik va mehnat o'zaro qo'shiladi, xo'jaliklar davlat tominidan qo'llab-quvvatlanganligi bois ular oz foyda bilan ham cheklanadilar va nihoyat xo'jalik fermer uchun faqat daromad manbaigina emas, balki uning o'zligini anglashga yordam beruvchi bir vosita hisoblanadi.

Yuqoridagi afzalliklarning mavjudligi bois O'zbekiston Respublikasida fermer xo'jaliklari tezlik bilan ko'payib bormoqda.

Agrofirma ham agrobiznesning ommaviy turi hisoblanadi. U qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va uni qayta ishlash bilan shug'ullanadi. Masalan, chorvachilikda sut va go'sht yetishtiradi hamda uni iste'molchi uchun

tayyor holga keltiradi. Ishlab chiqarishni yangilashda qishloq xo'jaligi va uning mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoat korxonalariga birdek e'tibor beriladi. Unda mehnat qiluvchilarning malakasi yuksak bo'ladi.

Agrobiznesning yiriklashgan turi-agrosanoat birlashmalaridir. Mazkur birlashmalar o'z faoliyat doirasida bir necha qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalarini integratsiyalashtiradi.

Agrobiznes ishtirokchilari o'z faoliyatlarida kuchli raqobat kurashi doirasiga tortiladi va ushbu kurashda ularning manfaatlarini himoya qilish hayotiy zaruratga aylanadi. Mana shunday tarixiy vazifani fermerlar uyushmalari (assotsiatsiayasi) va ittifoqlari amalga oshiradi. Agrobiznes sub'yektlari bu tashkilotlarga ixtiyoriy sur'atda paychilik asosida birlashadi.

Agrobiznesning qay darajada rivojlanganligi muayyan mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanganligiga uzviy bog'liq. Chunki davlatning agrobiznes sohasidagi chora-tadbirlari qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida talab-taklif muvozanatini ta'minlashga va fermer xarajatlarini imkoni boricha qisqartirishga qaratilgan bo'ladi. Bu holat rivojlangan bozor iqtisodiyotiga agrar munosabatlarida davlat o'zining iqtisodiyotini tartiblash choralari bilan faol qatnashuvidan darak beradi.

Agrobiznesning yangilanishi va rivojlanishi aholini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan to'laroq ta'minlanishiga sabab bo'ladi.

Agrobiznes ishtirokchilarining ishlab chiqarayotgan tovarlariga talabning elastikligi (o'zgaruvchanligi) g'oyat kuchsiz bo'ladi, ammo ular (fermerlar) sotib olayotgan tovarlar narxi g'oyat tez ortadi.

Agrosanoat integratsiyasi-xo'jalik yuritish va fan-texnika taraqqiyotining samarali uslublarini qo'llash asosida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining sanoat bilan tashkiliy-texnologik uyg'unlashuvi jarayonidir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligida faoliyat ko'rsatuvchi tadbirkorlar sanoat sohasidagi firmalar bilan o'zaro aloqalarni kengaytirishga harakat qiladilar. Ularning bu sohadagi harakatlari agrosanoat ishlab chiqarishi doirasidagi mehnat faoliyatini tashkil etishning quyidagi maqsadlarini o'z ichiga oladi:

- yangi texnologiyalar, energetik vositalar va injenerlik inshootlaridan samarali foydalanish;

- qishloq xo'jaligida ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifatining uni yig'ishtirib olish va qayta ishlash bosqichlari o'rtasidagi vaqtni qisqartirish orqali yaxshilash;

- kam transportabelli mahsulotlar xususiyatlarini yaxshilash;

- tez buzuluvchi xom ashyo resurslarini jadal qayta ishlash texnologiyalarni ishlab chiqish va uni amaliyotda qo'llash;

- mahsulotlarni samarali saqlash texnologiyalarini takomillashtirish va jahon andozalari darajasiga ko'tarish;

- agrosanoat integratsiyasi doirasidagi mehnatning yilning turli fasllari bo'yicha oqilona taqsimlashga erishish va hokazolar.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida agrosanoat integratsiyasi oldingi davrlardagiga nisbatan ancha mukammal ko'rinishiga ega bo'ladi. Mazkur integratsiya qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarish imkoniyatlarini o'zaro muvofiqlashtiradi. Yagona ishlab chiqarish tizimida agrar va industrial texnologiyalarni uyg'unlashtiradi va intensivlashtiradi. Bozor infrastrukturasi qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalarini yagona ishlab chiqarishga birlashtiradi. Bu jarayonda qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlab chiqarish korxonalari va unga xizmat qiluvchi savdo firmalari oqilona uyg'unlashadi hamda mohiyatan yangi mazmunga ega bo'lgan aralash ishlab chiqarish shakllanadi. Bundan tashqari agrosanoat integratsiyasi jahon amaliyotida o'ta kuchli agrosanoat

kombinatlarining shakllanishi ko'rinishida ham rivojlanadi. Bunda yirik firmerlar xo'jaliklari, sanoatning qishloq xo'jaligi texnikasi va jihozlari ishlab chiqaruvchi bo'linmalari, qayta ishlash korxonalari va tayyor mahsulot realizatsiyasi bilan shug'ullanuvchi savdo tashkilotlari yagona tashkiliy tizimga birlashadi. Masalan, mevachilik va sabzavotchilik bilan shug'ullanuvchi xo'jaliklar, ular mahsulotni qayta ishlovchi zavodlar, sexlar, tayyor mahsulotni sotuvchi do'konlar, ularning hammasiga resurs yetkazib beruvchi bo'linmalar agrosanoat birlashmalarini (kombinatlarini) tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlariga o'tish agrar sohasini isloh qilishni va uni sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarishni hamda uni jadal rivojlantirishni talab etdi. Qishloq xo'jaligini yangilashda ishlab chiqarish va ijtimoiy infrastrukturani jadal rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Kommunal va muhandislik tarmoqlarining keng tarmog'ini, qishloqda yashovchilarning ijtimoiy hayotini tubdan yaxshilash, qishloq xo'jaligini sifat jihatdan yangi darajaga ko'tarish va unga industrial tus berish ushbu vazifalarning eng muhimlari hisoblanadi.

1.3.Qishloq xo'jaligida ekologik muammolar

Fan va texnika taraqqiyoti, aholi soni ko'payib borishi, jamiyatning tabiatga ta'sirining kuchayishi qishloq xo'jaligida ekologik vaziyatni yanada murakkablashtirdi. Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan foydalanilgani tufayli ko'plab dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari yetishtiriladi, shuning bilan bir qatorda turli xildagi ekologik muammolar kelib chiqmoqda.

Bu muammolarga tuproqning sho'rlanishi, tuproq eroziyasi, qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning ishdan chiqishi, chuchuk suv muammosi va boshqalar kiradi.

Yer resursining eng qimmatli qismi, uning hosildorlik xossasiga ega bo'lgan tuproq qatlamidir. Tuproq hech qanday tabiiy boylik bilan almashtirib bo'lmaydigan tabiiy resursdir. Hozirgi kungacha tabiiy tuproq o'rnini bosadigan sof sun'iy tuproq yaratish mumkinligi isbotlangan emas

Tuproq tugaydigan, lekin tiklanadigan resurslarga kiradi. Tuproqning o'ziga xosligi uni alohida muhofaza ostiga olishni talab qiladi.

Tuproqlarning tabiat va jamiyat hayotidagi roli beqiyos kattadir. Tuproq organizmlar uchun hayot muhiti, ozuqa manbai hisoblanadi. U murakkab tabiiy jism bo'lib, atmosfera, litosfera, biosfera o'zaro tutashgan joyda fizikaviy, kimyoviy, biologik jarayonlar natijasida ma'lum vaqt mobanida hosil bo'lgan. Bir gramm tuproqda 1 mln.dan oshiq sodda hayvonlar va tuban o'simliklar uchraydi.

Tuproq qatlamisiz yer yuzida hayotni tasavvur etib bo'lmaydi. Tuproq muhim sanitariya-gigiyena va meditsina ahamiyatiga ega. U ko'plab zararli va zararsiz mikroorganizmlarning hayot muhitidir. Tuproqda xilma-xil yuqumli kasalliklar qo'zg'atuvchi bakteriyalar ham mavjud.

Tuproq tabiatda juda katta vazifalarni bajaradi. U tabiatda iflos moddalarni biologik yo'l bilan o'ziga singdiruvchi, tozalovchi, neytrallovchi, minerallashuvchi muhim vosita hamdir. Tuproq o'zini-o'zi tozalash qobiliyatidek ajoyib xususiyatga

ega. Demak tuproqdan oqilona foydalanish, uni muhofaza qilish insoniyatning muqaddas burchidir.

Dehqonchilikning vujudga kelishi bilan tuproqning kishilar hayotidagi ahamiyati keskin oshib ketdi. Chunki inson o'zi uchun zarur bo'lgan barcha oziq mahsulotlarni bilvosita yoki bevosita tuproqdan oladi.

Hozirgi mavjud tuproq qatlami jamiyat taraqqiyoti natijasida kuchli o'zgargan.

Kishilik tarixi davomida 2 mlrd. gektardan ortiq unumdor tuproqli yerlar yaroqsiz holga keltirilgan. Sayyoramizda hozirgi kunda cho'llashish, sho'r bosish jarayoni yiliga 7 mln. gektardan oshmoqda. Quruqlikning salkam 70 foiz maydoni issiqlik yoki namlik yetishmasligi tufayli dehqonchilik nuqtai nazaridan uncha qulay emas, tuproqlar holatini yaxshilashni va boshqa meliorativ tadbirlarni o'tkazishni talab qiladi.

Hozirgi kunda sayyoramizda dehqonchilikda foydalaniladigan yerlar deyarli 1,5 mlrd.ga bo'lib, butun quruqlikning 10 foizni tashkil qiladi. O'tloqlar va yaylovlar 2,6 mlrd. gektar yoki sayyoramizning 17 foizini ishg'ol etadi.

Quruqlikning Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan qismi maydoni 27 foiz mahsuldor va foydalaniladigan o'rmonlar bilan esa 60 % ga boradi.

Keyingi yillarda inson faoliyati natijasida antropogen eroziya, ya'ni tuproq resurslaridan noto'g'ri foydalanish ancha kuchaydi. Bular o'rmon va to'qayzorlarning yo'qotilishi, dehqonchilikni yuritishning noto'g'ri samarasiz usullaridan foydalanish va boshqalar tufayli sodir bo'ldi.

Antropogen eroziyaning yetakchi sabablari ichida o'rmon va to'qaylarni kesish alohida o'rinni egallaydi. O'rmon tuproqni eroziyadan saqlovchi eng yaxshi tabiiy vositadir.

Daraxtlar o'z ildizlari bilan tuproqni ushlab turadi. Suvni ko'proq me'yorida saqlaydi va sarflaydi. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, 10000 gektar yerdagi

o'rmon 500 ming kub metr suvni tutib turadi. Shu tufayli ham o'rmonda suv eroziyasi uchramaydi.

Eroziya jarayonlari Mirzacho'l, Zarafshon vodiysida va Quyi Amudaryo regionida ham anchagina maydonlarni egallaydi.

Eroziya oqibatlari tufayli tuproqlarning shamol ta'sirida yemirilishi Qishloq xo'jalik ekinlari hosildorligini 20-40 foizgacha kamaytirilishi amalda isbotlangan. Eroziya tuproqlarga ishlov berishni qiyinlashtiradi. Qishloq xo'jaligi texnikasining mehnat unumdoligini ancha pasaytiradi.

Sug'orma dehqonchilik rayonlarida inson faoliyatining qator salbiy ta'sirlari, tuproq sirtini buzib, hosildor yerlar maydonining qisqarishiga olib keladi. Yerdan noto'g'ri foydalanish, sug'orish qoidalari va normalariga amal qilmaslik, mol boqish, tuproqlarning ekinlar uchun zararli bo'lgan moddalar bilan ifloslanishi, qurilish ishlari, tuproq qatlamining ortiqcha botqoqlanishi va ularni qazish tufayli yemirilishi, tuproqning suv omborlari, yo'llar tagida qolib ketishi natijasida sodir bo'ladi.

Eroziyaga qarshi kurash usullari xilma-xil bo'lib, ular asosan joyning geografik o'rniga ham bog'liq. Eroziyaga qarshi chora tadbirlari 3 ta guruhga ajratiladi:

1. Profilaktik.
2. Umumiy.
3. Maxsus.

Profilaktik chora tadbirlarga o'rmon va to'qaylarni kesishni man qilish, umundor tuproqli yerlarda chorva mollarni boqishni ta'kidlash, eroziyaga qarshi ihota daraxtzorlarni barpo qilish va boshqalar kiradi.

Umumiy chora tadbirlarga esa, tuproqqa agrotexnik qoidalariga mos to'g'ri ishlov berish, yonbag'irlarni to'g'ri haydash va ekinlarni ko'ndalangiga jo'yak olib ekish, eroziya jarayonlarini kamaytiruvchi ekinlarni joriy qilish, mineral va organik

o'g'itlardan unumli foydalanish, tuproq tarkibini yaxshilash va boshqa choralar kiradi.

Maxsus chora tadbirlarga esa yonbag'irlarni mustahkamlash, gidrotexnik inshootlari, lotoklar, kollektorlar barpo qilish, jarlarni mustahkamlash, tuproqda suv yaxshi saqlanadigan tadbirlarni qo'llash kabilar kiradi.

Tuproqlar sanoat korxonalari, transport va maishiy chiqindilar bilan ham ifloslanadi. Kimyo, tog'-kon, rangli metallurgiya, sement ishlab chiqarish sanoatlari ham tuproqlarni kuchli ifloslaydi. Tuproqlarni maxsus tadbirlar o'tkazib tozalash qiyin. Shu tufayli ham tuproqlarni ifloslanishdan saqlash tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazilishi va qonuniy nazorat qilinishi kerak.

Barcha yer egalari, yerdan foydalanuvchilar, ijarachilar undan qay shakl va usulda foydalanishlaridan qat'iy nazar, uning unumdorligi va ekologik holati uchun javobgarligi respublika qonun qoidalari bilan belgilab qo'yilgan.

Yerdan to'g'ri foydalanish uchun yer monitoringi va davlat yer kadstri tashkil qilingan. Yer monitoringi mavjud yer fondidan foydalanishning ahvoli unda bo'layotgan noto'g'ri va noqulay jarayonlarni, jumladan tuproq degradatsiyasi, ularning ifloslanishi, yerlarning foydalanuvchilar tomonidan to'g'ri ishlatilishi va hokazolarni nazorat qilib boradi.

Monitoring tushunchasi keng qamrovli bo'lib o'z ichiga juda keng doiradagi omil va hodisalar majmuasini oladi. Monitoring tarkibi va uni amalga oshirish Respublika Vazirlar mahkamasi tomonidan davlat byudjeti bilan ta'minlanadi.

Yer kadstri quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Yer egalari va yerdan foydalanuvchilarni ro'yxatdan o'tkazish.
2. Yerning miqdori va sifatini nazorat qilish.
3. Tuproq qoplami bonitirovkasini o'tkazish.
4. Yerning tabiiy-texnologik holatini kuzatish.
5. Yerni iqtisodiy baholash (pul hisobida).

6. Topografik, geodezik, kartografik, geobotanik, ekologik tadqiqotlar o'tkaziladi.
7. Yer resurslaridan foydalanishning bosh chizmasini ishlab chiqadi. Viloyatlar, tumanlarda yerdan foydalanish loyihalaridan unumli foydalanish va qo'riqlash masalalarini o'rganadi, ishlab chiqadi.
8. Yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ijrochilar uchun ichki xo'jalik loyihalarini ishlab chiqadi.
9. Qo'riqlanishga muhtoj bo'lgan yerlarni rekreatsion, qo'riqxonalarining hududiy joylanish tartiblarini amalga oshiradi va hokazo.

Ma'lumki tuproqning unumdorligi hamma joyda bir xil emas. Masalan, Toshkent, Sirdaryo viloyatlarida tabiiy unumdorlik bir-biriga yaqin, ammo ulardagi iqtisodiy unumdorlik esa turlicha.

Toshkent viloyatidagi tuproqning iqtisodiy unumdorligi birmuncha yuqori, buning asosiy sababi, shahar atrofi xo'jaligi intensive yo'nalishga ega, eng muhimi dehqonchilik madaniyati ancha taraqqiy etgan. Tuproqning iqtisodiy unumdorligi Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini naqadar intensivlashishiga bog'liq, ya'ni xo'jalik qancha intensive rivojlanishga ega bo'lsa iqtisodiy unumdorlik ham shuncha yuqori bo'ladi.

Tuproqning iqtisodiy unumdorligini aniqlash uchun avvalo, yerni iqtisodiy jihatdan baholash zarur. Buning uchun yer kadastridan foydalaniladi. Yer kadastrining yerning tabiiy, xo'jalik va huquqiy holati to'g'risidagi zarur va ishonchli ma'lumotlar yig'indiisdir. Yer kadastrining asosiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- A) Yerning hisobi (Qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlar tarkibi bo'yicha).
- B) Yerning sifati (sho'rlangan yerlar, toshloq, qumloq yerlar va hokazo).
- C) Tuproq bonitirovkasiga oid ma'lumotlar.
- D) Tproqning iqtisodiy baholanishi.

Tuproq bonitirovkasi hamda iqtisodiy baholanishi tuproqning iqtisodiy unumdorligi asosini tashkil qiladi. Bonitirovka deganda yerning sifati va uning tabiiy xususiyatlarini hisobga olish tushuniladi.

Yer kadastrining mazmuni mahalliy tuproq sharoitlarini e'tiborga olib, yer maydonining miqdori va sifatini aniqlash va uni shkala bo'yicha ball bilan iqtisodiy baholashdir. Yerni baholashda yuz ballik shkala qo'llaniladi. Unumdorlik darajasiga ko'ra tuproq a'lo (81-100 ball) yaxshi (61-80 ball) o'rtacha (41-60 ball) o'rtachadan past (21-40 ball) yomon (20 balldan kichik) ko'rsatkichlarga bo'linadi. Bonitirovka ballariga tuzatish koeffitsiyenti orqali o'zgartirishlar kiritiladi.

Yerning iqtisodiy bahosi turli sifatga ega bo'lgan yerlardan olinayotgan nisbiy daromadni aniqlashdan iborat. Ekinlarning hosildorligi yalpi mahsulot, sof daromad kabilar, yerni iqtisodiy baholashning mezonidir. Bundan tashqari yerga iqtisodiy baho berayotganda nafaqat uning hosildorligi, balki joylashgan o'rni ham hisobga olinadi.

Turli hosildorlikka ega bo'lgan tuproqqa har xil ball qo'llaniladi. Eng yaxshi tuproq 100 ball deb qabul qilinadi. Aytaylik ikkita 100 ballik yerdan 100000 so'mlik yalpi mahsulot olindi, ikkinchi xuddi shunday maydondagi yerdan 80000 so'mlik yalpi daromad olindi, ikkinchi maydondagi tuproq qanday baholanadi? Unga necha ball qo'yish mumkin.

$$\frac{80000 \text{ so'm} \times 100 \text{ ball}}{100000 \text{ so'm}} = 80 \text{ ball}$$

$$100000 \text{ so'm}$$

Suvning eng katta iste'molchisi Qishloq xo'jaligi hisoblanadi. Hozirgi kunda jahonda 240 mln. gektar yerlar sug'orilib dehqonchilik qilinadi. Dunyo bo'yicha 2 gektar yerni sug'orish uchun 8-12 ming m³ suv sarflanadi, 1 kg bug'doy, javdar yetishtirish uchun 750 litr suv ketadi, 1 gektar makkajo'xori 1 gektar karam ekilgan yerda ekin yetilgunga qadar 3 mln. litr suv sarf bo'ladi yoki 1 gektar sholi yetishtirish uchun 12-30 mln. litr suv kerak. 1 tonna paxta yetishtirish uchun 10 ming litr suv zarur.

Suvlarning sanoat va maishiy chiqindilar bilan ifloslanishi suv yetishmasligining asosiy sbablaridan biridir.

Suvning ifloslanishi deganda uning tarkibida sifatini buzuvchi uy-ro'zg'or chiqindilarining, Qishloq xo'jaligida ishlatiladigan mineral o'g'itlar, gerbisid, pestisid, defolyantlar, yog' moy va boshqa moddalarning chirishidan chiqqan mahsulotlarning ta'sirida o'zgarishi tushuniladi. Suv havzalarining neft manbai bilan ifloslanishi eng xavflisi hisoblanadi. Chunki moy suvga kislorodning kirishini qiyinlashtiradi va o'simlik hamda hayvonlar ekologik sharoitini yomonlashtiradi.

Dunyo okeaniga har yili 5-10 mln tonna neft tushishi aniqlangan. 1 t neft 12 kv.km suv yuzida moy pardasini hosil qiladi.

Chuchuk suv havzalarini ifloslovchi asosiy manbalarga sanoat korxonalari va maishiy xo'jalikdan chiqadigan oqava suvlar, qazilma boyliklarini ishlab chiqarishdagi chiqindilar, neftni qayta ishlash tarmoqlarida ishlatib chiqarilgan suvlar, transport turlarining tashlama suvlari, shaharlardan va kimyoviy vositalar ishlatilgan dalalardan oqib chiqqan suvlar, kasalxonalar va chorvachilik komplekslaridan oqib chiqadigan tozalanmagan va IES lardan chiqqan issiq suvlar va boshqalarni tashkil qiladi.

Suv resurslarini ifloslanishdan muhofaza qilish insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardan biri sanaladi. Suv resurslaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilish tadbirlari dastavval suvni ehtiyotlab sarflash hamda ifloslangan suvlarni tozalash qaratilgandir.

Hozirgi kunda suv havzalarini ifloslanishdan saqlashning eng samarali tadbiri chiqindisiz texnologiyani joriy qilishdir.

O'zbekiston Respublikasida suvlardan oqilona foydalanish maqsadida ilg'or xorijiy mamlakatlarning tajribalarini qo'llash borasida izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa tomchilab sug'orish, suvlardan takror foydalanish, oqova suvlarini

tozalash va boshqalar shular jumlasidandir. Mamlakatimizda suv havzalariga tushadigan sanoat oqovalari keyingi 5 yil ichida ikki yarim marta kamaygan, suvlarninormadan ortiq ifloslangani uchun jarima va to'lovlar belgilangan.

Respublikada suvdan foydalanish maxsus qonunining hamma turdagi suvdan foydalanuvchilar tomonidan bajarilishi ustidan qattiq nazorat o'rnatilishi maqsadga muvofiq. Suvdan oqilona foydalanish va suv havzalarini ifloslashdan saqlashni ta'minlashda keng jamoatchilikning ishtiroki ekologik ta'lim va tarbiyani ahamiyati kattadir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, suv resurslari bilan bog'liq bo'lgan asosiy ekologik muammolari quyidagilardir:

- suv resurslarining umumiy yetishmovchiligi;
- mavjud suv resurslardan samarasiz foydalanish;
- yer osti va yer usti suvlarining sifati buzilishi;
- Orolning qurib borishi;
- cho'llashish jarayonining kuchayishi;
- Zarafshon daryosi havzasida noqulay ekologik vaziyatning vujudga kela boshlashi va uning suvlaridan samarasiz foydalanish;
- Quyi Amudaryo aholisini toza ichimli suvi bilan ta'minlash;
- irrigatsiya va gidroenergetika tarmoqlarini ekologik nuqtai nazaridan barpo etish;
- Qishloq xo'jaligi tarmoqlarini ekologik vaziyatni hisobga olgan holda rivojlantirish va h.k.

Dehqonchilikda ekologik muvozanatni buzadigan sabablardan biri tuproq sho'rlanishidir. Respublikamizdagi sug'oriladigan yerlarning yarmidan ko'pi u yoki bu darajada sho'rlangan. Sho'rlangan tuproqlar Qoraqalpog'iston

respublikasi, Buxoro, Qashqadaryo, Sirdaryo, Jizzax va Xorazm viloyatlarining katta qismini egallaydi. Yangi o'zlashtirilgan yerlarning aksariyati sho'rlangan yoki sho'rlanishga moyildir.

Me'yorsiz sug'orish, sizot suvlarning ko'tarilishiga va tuproqlarning ikkilamchi sho'rlanishiga olib keladi. Tuproqning yuqori qatlamida hosil bo'luvchizaharli sho'r tuzlar asosan, sulfat va xloridlar o'simliklarning normal rivojlanishiga xalaqit beradi, hamda zaharlanib nobud bo'lishiga sabab bo'ladi.

Dehqonchilik uslubiga qarab quruq iqlim sharoitlarda mavjud bo'lgan sho'r tuproqlar va va sho'rxoklar har xil yo'l bilan vujudga keladi. Tog' jinslari va minerallar tashqi muhitdagi sabablar va bioximik omillar ta'sirida parchalanadi hamda suv va shamol yordamida yer yuziga qayta taqsimlanadi. Mana shular oqibatida har gektar yerga o'rtacha bir yilda 450-500 kg tuz tushadi. Ma'lumki suv toshqini yoki kuchli yog'ingarchilik parchalangan tog' jinslari oqizib keladi. Oqar suvlar bilan birga ularda Osiyodagi ko'pchilik daryolar tekisliklarga har yili ko'plab tuz oqizib keladi. Agar bu tuzlar dengizlarga tushmasa, unga yondosh tuproqlarda yig'iladi. Amudaryo suvi oqizib keladigan tuzlarining taxminan 10 mln tonnadan ko'prog'i har yili Xorazm va Toshhovuz viloyatlari hamda Qoraqalpog'iston respublikasiga yigiladi. Bu esa tuproqning melioratsiya holatini yomonlashtiradi. Ba'zi daryolar dengiz va okeanlarga quyilmaydi, shuning uchun ular suvi tarkibidagi tuzlar quruq tekisliklarga yig'iladi. O'rta Osiyoda zarafshon, Shohimardon, Isfara, So'x, Sherobod, Murg'ob, Tajan ana shunday daryolar jumlasiga kiradi.

Tuproq sho'rlanishining vujudga kelishining yana bir yo'li yer osti sizot suvlarining harakati natijasidir. Sizot suvlari tarkibida har xil tuzlar bo'ladi. Ular sayoz, ya'ni tuproqdan 3 m dan yuza joylashganda u kapilyar tarmoqlar orqali balandga ko'tariladi va bug'lanadi. Bug'lanish natijasida tuzlar tuproqning yuqori qatlamlarida to'planadi. Sizot suvlari yuza joylashganda va tuproq ostida tuzlar ko'p to'planganda tuproq qayta sho'rlanadi. Ko'pincha sug'orish paytida suvlar isrof bo'lishi tufaylisho'rlangan sizot suvlar sathi ko'tariladi. O'zbekistonning

yangi o'zlashtirilgan qo'riq yerlardagi xo'jaliklarida har qancha harakat qilinganda ham tuproqning qayta sho'rlanish xavfi tug'ilib turadi. O'zbekistonda 1960 yildan keyin o'nlab yirik suv omborlarning qurilishi yer osti sizot suvlarining sathini ko'pchilik hududlarda ko'tarilishiga sabab bo'ldi.

O'zbekistonda yer resurslarining cheklanganligi ekologik vaziyatni birmuncha keskinlashtirmoqda. Respublikaning maydoni 448,9 ming kvadrat kilometrdan iborat bo'lib, ana shu maydonning atigi 10 foizidan dehqonchilikda foydalanilmoqda. Aholining tez suratlar bilan ko'payib borishi sotsial ekologik muammolarga olib kelmoqda. Ayniqsa, qishloq xo'jalik maqsadlarida foydalanilayotgan yer maydonlariga to'g'ri keladigan demografik yuk hozirning o'zidayoq o'ta salmoqli. Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida O'zbekistonda aholining o'rtacha zichligi ayniqsa yuqori bo'lib, 1 kvadrat kilometrda 51,4 kishi to'g'ri keladi. Bu raqam Qozog'istonda 6,1, Qirg'izistonda 22,7, Turkmanistonda 9,4 kishini tashkil etadi. Respublikamizda har bir odamga 0,17 gektar ekin maydoni to'g'ri kelsa, Qozog'istonda 1,54, Qirgizistonda 0,26, Ukrainada 0,59, Rossiyada 0,67, gektar ekin maydoni to'g'ri keladi. Mamlakatimizda aholining 60 foiziga yaqin qismi qishloqlarda yashaydi. Qishloqlarda mehnat resurslarining ortiqchaligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Bizda aholining o'sishi nisbatan yuqori bo'lib, urbanizatsiya va hosildor yerlarni shaharlarni rivojlantirishga, uy-joy qurilishiga, yangi korxonalar, muhandislik hamda transport kommunikatsiyalari tarmog'ini barpo etishga ajratib berish jarayonlari jadal bormoqda. Shu hisobga olinadigan bo'lsa, yaqin kelajakda yer resurslari bilan ta'minlanish muammosi yanada keskinlashadi.

Qishloq xo'jaligida ekologik vaziyatni buzuvchi omillardan biri turli xildagi kimyoviy moddalardan foydalanish natijasida sodir bo'lmoqda. Paxtachilikda begona o'tlarga qarshi ishlatiladigan inspeksiyalar, paxta terimi oldidan barglarini tushirishda ishlatiladigan defolyantlar, barchasi dalaga tushib ekologik vaziyatni buzmoqda. Yuqoridagi keltirilgan kimyoviy moddalar tuproqni va atrof muhitni ifloslab, ekologik vaziyatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Respublikamizning

ko'pchilik rayonlarida ozuqa mahsulotlari zaharli moddalar bilan ifloslangan. Ochiq suv havzalarining ko'pchiligida zaharli moddalar mavjudligi aniqlangan. Shu tufayli qishloq aholisi orasida turli xildagi kasalliklar ko'payib bormoqda. Keyingi yillarda paxtachilikda ekologik vaziyatni saqlab turishda ko'plab kuchli kimyoviy dorilar taqiqlanadi. Hozirgi kunda tuproq unumdorligini oshirib ekologik sharoitni yaxshilash evaziga qishloq xo'jalik ekinlaridan mo'l va sifatli hosil olishga qaratilgan amaliy tadbirlar ilmiy asosda ishlab chiqilgan.

Paxtachilikdagi juda ko'p salbiy oqibatlarining sababi paxta yakkahokimligi tufayli kelib chiqmoqda. Bu esa ekologik vaziyatni buzmoqda. Bu holatni yaxshilash uchun paxta yakkahokimligiga qarshi keskin kurashib, almashlab ekish joriy qilinishi kerak. Chunki paxtachilikda ijobiy ekologik vaziyatni va muvozanatni ta'minlovchi eng birinchi omil almashlab ekish hisoblanadi. Almashlab ekishni joriy qilish natijasida tuproq unumdorligi ortadi, hosildorlik ko'payadi, g'o'zada vilt kasalligi kamayadi, chorvachilik esa sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlanadi. Paxtachilikda almashtirib ekiluvchi o'simlik asosan beda hisoblanadi. Paxta-beda almashlab ekilish natijasida tuproq o'simlik uchun zarur bo'lgan ozuqa elementlariga to'ldiriladi. Tuproqning agrofizik xossalari ijobiy tomonga o'zgaradi. Almashlab ekish natijasida dalalarda begona o'tlar, zararkunanda va kasalliklar kam bo'ladi.

Paxtachilikda almashlab ekish masalalarini ilmiy asosda o'rganib tadqiq qilishda O'zFA akademiklari M.V.Muhammadjonov, S.N.Rijov, qishloq xo'jalik fanlari doktori Z.S. Tursunxo'jayev, qishloq xo'jalik fanlari nomzodlari: V.G.Berezovskiy, P.M. Bodrov, I.A.Dorman va boshqalar ko'p xizmat qiladilar.

II.BOB.PAXTASHILIK MAJMUASIDAGI EKOLOGIK MUAMOLARNI BARTARAF ETISH YO`LLARINI O`QITISH METODIKASI

2.1. Qishloq xo'jaligi geografiyasi mavzusini o'rganish

Darsning maqsadi. Qishloq xo'jaligi-moddiy ishlab chiqarishning asosi ekanligi. Qishloq xo'jaligini joylashtirish va rivojlantirishda tabiiy va iqtisodiy omillarning ta'siri. O'zbekistonning yer fondi. Dehqonchilik va uning tarmoqlari. Paxtachilik dehqonchilikning asosiy tarmogi. Don, sabzavot, poliz, meva va uzum yetishtirish. O'zbekiston qishloq xo'jaligida chorvachilikning ahamiyati. Qorako'l terisi va jun yetishtirish. Respublikada ipakchilikni rivojlantirish haqida ma'lumot berish.

Darsning jihozi. O'zbekistonning tabiiy kartasi, agroiklim kartasi, yer resurslari ifodalangan diagramma.

«Qishloq xo'jalik geografiyasi» mavzusida bu tarmoqning O'zbekiston xo'jaligida moddiy ishlab chiqarishda katta ahamiyatga ega ekanligi ochib beriladi. Qishloq xo'jaligining hozirgi zamon sanoati bilan birga rivojlantirish hozirgi davrning zaruriy shartidir. Bu mavzuda qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari dehqonchilik va chorvachilik geografiyasi o'rganiladi. Bir qancha yangi umumiy tushunchalar, intensiv va ekstensiv qishloq xo'jaligi, qishloq xo'jaligining intensivlashning asosiy yo'llari - «mexanizatsiyalash», «elektrlashtirish», «ximiyalashtirish» tushunchalari shakllantiriladi. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar maydonining taqsimlanishi, qishloq xo'jaligini ixtisoslashuvi tahlil qilinadi. Mavzuni tushuntirish qishloq xo'jaligiga qaysi tarmoqlar kirishi va u nimalar ishlab chiqarishi haqidagi savol bilan boshlanadi. O'quvchilar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning o'zlariga ma'lum bo'lgan tarmoqlarini sanab chidaqilar. Qishloq xo'jaligi aholini oziq-ovqat mahsulotlari, yengil va oziq-ovqat sanoatini xom ashyo bilan ta'minlanishini ta'kidlab o'tish lozim.

Qishloq xo'jaligida mehnat predmeti ham, ishlab chiqarish vositasi ham yer hisoblanadi. O'qituvchi dehqonchilikni intensiv rivojlantirish, foydalaniladigan yerlarni kengaytirish hisobiga emas, balki mavjud yer maydoniga ko'proq mehnat sarf qilib, ishlov sifatini yaxshilash hisobiga bo'lishga o'quvchilar e'tiborini tortishi lozim. Xo'jalikni intensivlashtirish tushunchasi muayyan o'zlashtirish uchun o'z jamoa va shirkat xo'jaligi qancha mahsulot olishi va unga qancha

agrotexnika vositalari sarf qilinish haqidagi ma'lumotlar tavsiya etiladi. Intensiv va ekstensiv xo'jalik haqidagi tushuncha qishloq xo'jaligi tarmoqlarining ta'rifida ham foydalaniladi. Masalan. texnika ekinlari, meva-sabzavot ekinlari intensiv ekinlar hisoblanadi, chunki ular donli ekinlarga qaraganda katta agrotexnika vositalarini talab qiladi. Chorvachilikda esa sut chorvachiligi, cho'chdachilik va parrandachilik intensiv tarmoqlar hisoblanadi, chunki bu tarmoq yaylov chorvachiligiga qaraganda ancha sermahsuldir.

Dehqonchilik mavzusiga ajratilgan darsda don xo'jaligi, texnika ekinlari, sabzavotchilik bog'dorchilik va uzumchilik geografiyasi o'rganiladi. Butun qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishning asosi don xo'jaligidir. O'quvchilarda don xo'jaligiga dehqonchilikning boshqa tarmoqlarini rivojlanishi hamda chorvachilik darajasini belgilashi to'g'risida aniq tasavvur hosil qilish lozim. Mamlakatni g'alla bilan ta'minlash don xo'jaligining taraqqiyotiga bog'liq. Don xo'jaligi misolida o'quvchilarning boshqa ekinlarining ham joylanishini o'rganish tartibi bilan tanishtirish tavsiya etiladi. Qishloq xo'jaligi kartalaridan bu ekinlar tarqalgan rayonlar topiladi. Bu kartadan tashqari tuproq-o'simliklar kartasidan foydalanib, qishloq xo'jalik ekinlarining tarqalish sharoitini tushuntirib berish mumkin. Karta ustida ish olib borilayotganda yozuvsiz karta ham to'ldirib boriladi. Dars davomida chorvachilikning ahamiyati ham tushuntiriladi. O'qituvchi chorvachilikni turli yo'nalishga bo'linishi, sut-go'sht chorvachiligi va go'sht-yog' chorvachiligidan iborat bo'lishini tushuntiradi. Chorvachilikni rivojlantirishda ozuqa bazasi katta rol o'ynaydi. O'qituvchi buni alohida ta'kidlashi lozim. Ozuqa bazasiga qarab chorva mollari ham turli usulda boqiladi. Ozuqa bazasi chorvachilikning yo'nalishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Chorvachilikning rivojlanish xususiyatlari tushuntirilayotganda shu narsa alohida ta'kidlanishi kerakki, chorvachilik mahsuldorligini kuchaytirish shartlaridan biri chorvachilik xo'jaliklarini sanoatlashgan tashkiliy xo'jalik shakllariga yaqinlashtirish, ya'ni ixtisoslashgan va mexanizatsiyalashgan molxonalar qurish, mashinalardan foydalanish, jamoada chorva mahsulotlarini qayta ishlaydigan korxonalar qurishdan iborat. Shundan so'ng o'quvchilar atlasdan chorvachilik tarmoqlarining joylashishi rayonlarini mustaqil aniqlaydilar va bunda

chorvachilikning yo`nalishi qanday omillarga bog'liq ekanligini ko`rsatib beradilar. Hududning tabiiy va iqtisodiy sharoitga qarab har bir rayon bir necha xil asosiy ekinga yoki chorvachilik tarmog`iga ixtisoslashishi mumkin. O`qituvchi tabiiy va iqtisodiy sharoitlarni hisobga olib, yuqori mahsuldorlikka erishishi mumkin bo`lgan ziroatchilik va chorvachilik tarmoqlarini rivojlantirishni ko`rsatib boradi. Tabiiy sharoit, mehnat resurslari, texnikaviy-iqtisodiy ko`rsatkichlardan eng yaxshi foydalanishni nazarda tutib, bir qancha tarmoqlar bir joyda birgalikda rivojlantiriladi. Paxtachilik xo`jalikning deyarli barcha tarmoqlari bilan ishlab chiqarish aloqasida ekanligini, paxta respublika iqtisodida yetakchi o`rin tutishini o`quvchilar yaxshi bilib olishlari kerak. Paxta yetishtirish majmualarini yaxshi bilish, uning rivojlanishi taqozosi tufayli vujudga kelgan yoqilg`i-energetika, kimyo, mashinasozlik hamda binokorlik materiallari ishlab .chiqarish majmualarini tushunishda zamin hozirlaydi.

O`zbekistonda paxta maydoni va yalpi paxta hosilining ortib borishini ifodalovchi diagramma ham paxtachilik majmualarini yuksalishini tushunishga yordam beradi. O`quvchilar bu diagrammani tahlil qilib unda qaysi yillarda yalpi hosil ko`proq hosildorlik hisobiga oshganini bilib oladilar.

Chorvachilikni o`rganishda chorvaning qaysi turi qayerlarda boqilishini o`quvchilarning o`zlari kartadan aniqlaydilar. So`ngra o`qituvchi chorvachilikni yem-xashak xarakteriga, shuningdek aholi ehtiyojiga muvofiq belgilanganligini mahalliy sharoit misollarida tushuntiradi. Dars jarayonida o`qituvchi qishloq xo`jaligiga umumiy ta`rif berish bilan birga uning ixtisoslashuvini tushuntiradi va qishloq xo`jaligi majmui to`g`risida ma`lumot beradi. Qishloq xo`jaligi quyidagi tarmoqlarga bo`linadi:

Dehqonchilik

Texnika ekinlari paxta, kungaboqar

G`alla ekinlari bug`doy, makkajo`xori

Yem-xashak ekini beda

Poliz ekinlari

Bog`dorchilik va uzumchilik

Sabzavotchilik.

O`rmonchilik

CHorvachilik

Qoramolchilik

Qo`ychilik

Parrandachilik

Pillachilik

Baliqchilik

So`ngra o`quvchilarga quyidagi mustaqil ishlar topshiriladi:

1Agrosanoat majmui mavzusini o`qing va darslik oxiridagi jadvallardagi qishloq xo`jaligiga oid materiallarni tahlil qiling.

S 2.O`zbekistonda yaylovlarga asoslanib nimani rivojlantirish mumkin.

J O`zbekiston maydonining ko`p qismini yaylovlar tashkil qiladi, bu yerlarda chorvachilikni rivojlantirish mumkin.

S 3. Xaydalmaydigan, qishloq xo`jaligida foydalanilmaydigan yerlardan nima maqsadda foydalaniladi. Ular hisobiga qanday yerlarni ko`paytirish mumkin.

J O`zbekiston umumiy yer fondining 30 foizi qishloq xo`jaligida foydalanmaydigan yerlardir. Ulardan o`rmon va butazorlar, chorvachilikni rivojlantirishda foydalaniladi. Agar bu yerlar ishlansa, o`zlashtirilsa shu yerlar hisobiga haydalaniladigan yerlarni ko`paytirish mumkin.

S 4.O`zbekistonda paxta ekiladigan yerlarni qanday ko`paytirish mumkin.

J Paxta maydonini, qo`riq va bo`z yerlar, pichanzorlar, butazorlarni o`zlashtirish hisobiga ko`paytirish mumkin.

Savol-javoblar orqali jadval va diagrammalar izohlanadi, o`qilgan matnning mazmuni kengaytiriladi. Shundan so`ng o`quvchilarga quyidagi savollar beriladi.

S 5.Obikor yer deb qanday yerga aytiladi?

J Sug`oriladigan yerlar obikor yer deyiladi.

O`zbekistonda 4 mln gektar obikor yerlar bor.

Yudoridagilar bajarib bo`lingandan so`ng navbatdagi dehqonchilik mavzusini tushuntirishga o`tiladi va quyidagi mustaqil ishlar bajariladi.

S 1. O'zbekistonning tabiiy kartasidan vodiylar, vohalarni aniqlang va xo'jalikdagi ahamiyatini eslang.

J O'zbekistonning aholi zich joylashgan yerlari vodiylardir. Vodiylarning tuprog'i turli o'simliklarni o'stirish imkoniyatini beradi. O'zbekistonda paxta, kanop, sholi va boshqa ekinlar asosan vodiylardagi haydaladigan yerlarga ekiladi. Farg'ona, Zarafshon, Qarshi, Surxon-Sherobod, Chirchiq-Ohangaron, Xorazm vohalarida aholi zich yashaydigan asosiy yerlardir.

S 2. O'zbekiston qaysi issiqlik mintaqasida joylashgan? Uning iqlimini ta'riflab bering?

J O'zbekiston materikning markazida, okeandan uzoqda, o'rtacha mintaqadan subtropik mintaqaga o'tuvchi zonadadir. Ekvatorga yaqinroq joylashganligi iqlimning quruq va keskin kontinental bo'lishiga sababchi bo'lgan. Unga quyoshdan ko'p issiqlik tushadi. Yuqoridagi ikki topshiriq xulosalanadi.

O'zbekiston tuprog'ining unumdorligi iqlimining qulayligi uchun va yerda ekinlarning hamma turlaridan yuqori hosil olinadi.

Shundan so'ng o'qituvchi O'zbekiston dehqonchiligi haqida so'zlab beradi. Respublikadagi dehqonchilik tizimi obikor va lalmikor turlarga bo'linadi. Obikor dehqonchilik tarmoqlariga paxta, beda, makkajo'xori, sholi, sabzavodchilik va polizchilik, bog'dorchilik; lalmikor dehqonchilik tarmoklari zig'ir, kunjut, no'xat, mosh, g'allachilik to'g'risida ma'lumot beriladi. Shundan so'ng darsni mustahkamlash va aniqlash maqsadida quyidagi topshiriqdar beriladi.

S 1. O'zbekiston don xo'jaligida mustaqillikdan so'ng qanday o'zgarishlar yuz beradi?

J Don xo'jaligi paxta yerlari hisobiga obikor yerlarda rivojlantirilib, g'alla mustaqilligiga erishiladi. Donchilik ham paxta singari almashlab ekilmoqda.

S 2. Paxtachilik sanoatning qanday tarmoqlar bilan aloqadorligi haqida darslikdagi chizmani tahlil qilib, xulosalar chiqaring?

J 1-o'quvchi. Paxtachilik mashinasozlik sanoati bilan, u orqali metallurgiya sanoati mashinasozlik sanoati uchun metall yetkazib beradi. Bu metallardan har

xildagi mashinalar (yer haydaydigan, ekadigan, teradigan-yig`ishtiradigan) tayyorlaydi.

2-o`quvchi. Paxtachilik kimyo sanoati bilan bog`langan. Bu sanoat tarmog`i paxtachilikka mineral o`g`itlar tayyorlab beradi. Paxta bargidan limon kislotasi, go`zapoyasidan boshqa narsalar olish mumkin. Demak paxtachilik kimyo sanoatiga xom ashyo beradi.

3-o`quvchi. Paxtachilik paxta tozalash, ip gazlama, tikuvchilik sanoati bilan bog`langan, bular yengil sanoat tarmoqlaridir. Demak paxtachilik yengil sanoat bilan bog`langan.

4-o`quvchi. Paxta tozalash sanoati yog` zavodi bilan bog`langan. U chigitni paxta tozalash zavodidan olib undan yog` ishlab chiqaradi. U esa oziq-ovqat sanoatiga kiradi. Yog` zavodi chiqinqilari gidroliz zavodiga beriladi bir qismi chorvachilikka beriladi. Paxtachilik chorvachilik bilan ham bog`langan.

5-o`quvchi. Paxta yerlari atrofiga tut daraxti ekilgan. Tut daraxti pillachilik xom ashyosidir va pilladan mo`l hosil olinadi. Ipak va paxtadan matolar to`qiladi.

Shunday qilib o`qituvchi boshlaydi, o`quvchilar esa davom ettiradi. O`quvchilar o`zlari mustaqil o`qib o`rganadilar.

So`ngra dehqonchilikning boshqa tarmoqlari o`rganiladi. Don, sholi, sabzavot poliz, bog`-uzum.

S 1.Paxtadan boshqa yana qanday texnika ekinlarini bilasiz?

J Lalmikor rayonlarda zig`ir, kunjut ekiladi. Lub ekinlari Chirchiq vodiysida, tamaki Zarafshon vodiysi Samarqand viloyatida yetishtiriladi.

S 2.Don xo`jaligi haqida gapiring?

J O`zbekistonda don xo`jaligi rivojlangan. Bular bug`doy, arpa, sholi, oq jo`xori, no`xat yetishtishdir. Donli ekinlar obikor va lalmikor yerlarda almashlab ekiladi. Samarqand, Jizzax Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida bahorikor yerlarga donli ekinlari ekiladi.

S 3.Sholichilik qanday rivojlangan.

J Sholi mahsuloti guruchni xalqimiz sevib iste`mol qiladi. Sholidan o`rtacha 20, ba`zi dehqonlar gektaridan 80 sentnergacha hosil olmoqdalar. Sholi nam, suvi ko`p

yerni sevadi. U Chirchiq, Sirdaryo, Farg`ona, Zarafshon, Quyi Amudaryo vodiylarida ekiladi.

S 4.Sabzavodchilik, polizchilik haqida nimalar bilasiz,

J O`zbekistonning sug`oriladigan barcha yerlarida polizchilik, sabzavotchilik, rivojlangan. Eng shirin qovunlar Xorazm, Buxoro, Qoraqolpog`istonda, sabzavot Farg`ona vodiysida, Toshkentda taraqqiy etgan.

S 5.Bog`dorchilik va uzumchilik haqida ma`lumot bering?

J Bog`dorchilik, uzumchilik qishloq xo`jaligining tarmog`i hisoblanadi. Toshkent viloyatida kech gullaydigan mevalar Fargona, Zarafshon, Surxondaryo va Qashqadaryoda danakli mevalar: urik shaftoli, olcha ekiladi. Janubda Denovda shakarqamish xurmo o`sadi. Farg`ona vodiysida anjir, nok, anor, gilos mo`l hosil beradi. Aytilgan joylar kartadan ko`rsatiladi.

S 6.Pillachilik haqida so`zlab bering?

J O`zbekistonda paxtadan so`ng taraqqiy etgan tarmoqlardan biri pillachilikdir, Pilladan yuqori hosil olinadi. Pillaning asosiy qismi Farg`ona, Zarafshon vodiylarida yetishtiriladi.

S 7.CHorvachilik haqida nimalar deya olasiz?

J Respublikamizda qo`ychilik qoramolchilik ancha taraqqiy etgan. Qo`ylar yaylovlarda boqiladi. Qorako`l qo`ylari Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo viloyati cho`llarida boqiladi. Ulardan eng yaxshi bozorbop qorako`l terisi olinadi. Qorako`l qo`ylari yiliga ikki marta jun beradi. Go`sht va sutni ko`paytirishda qoramolchilik asosiy rol o`ynaydi. Hozir fermer va shirkat xo`kaliklarida bu soha tobora borib rivojlanmoqda. Parrandachilik quyunchilik mo`ynachilik ham taraqqiy etgan.

Dars o`quv materialini o`qish, karta bilan ishlash, mustaqil ish sifatida qo`shib olib boriladi. Har bir o`quvchining javobi tahlil qilinib nutqiga e`tibor qaratiladi.

Darslikdagi «Irrigatsiya» mavzusi mustaqil o`qish uchun topshiriladi. Tabiiy karta ochilib darslik matni o`qitilib, o`qiganlarni ham aytib beradi ham kartadan ko`rsatadi va yozuvsiz kartaga ob`yektlar tushurilib boriladi. O`qituvchi o`quvchi

fikrlariga qo'shimchalar kiritadi. O'zbekistan irrigatsiyasi hozir va istiqboli haqida ma'lumot beriladi. Suv ko'p bo'lsa dehqonchilik mahsuloti ham mo'l bo'ladi. Sug'orish kanallari, zovurlar qurish tozalash haqida fikralashib olinadi. Yangicha sug'orish tizimlariga o'tish, jahon mamlakatlari tajribasidan foydalanish, gorizontaal vertikal zovurlar samaradorligini oshirish yer osti suvlaridan foydalanish, uning afzalliklari izohlab beriladi. Sug'orishni mexanizatsiyalash haqida fikr yuritiladi. Dars o'qituvchi tomonidan xulosalanadi.

2.2. Geografiya darslarida innovatsion talimning o'rni

Ta'lim tizimidagi boshqa bo'g'inlarda bo'lgani kabi o'rta –maxsus, kasb – hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilarga ta'lim – tarbiya berish jarayoning asosiy shakli nazariy va amaliy mashg'ulotlardir. O'quv mashg'ulotlaridan tashqari o'tkaziladigan barcha ta'limiy – tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarning o'quv mashg'ulotlari jarayonida olgan bilimlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham akademik litseylar va kasb – hunar kollejlarida nazariy va amaliy mashg'ulotlarning sifat samaradorligini oshirish, o'quv jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash nihoyatda muhimdir.

Barkamol avlodni shakllantirish uchun axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quv yurtlarida o'quv laboratoriyalari bazasini takomillashtirish, o'qituvchi – murabbiylar mehnat faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning samarali tizimini yaratish, zamonaviy informatsion va kommunikatsiya texnologiyalar, raqamli va kengtarmoqli telekommunikatsiya aloqalari va Internet tizimini har bir oila hayotiga kirib kelishini ta'minlashga ko'maklashish, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish va iqtidorli yoshlarni

ilmiy ishlarga jalb etish uchun sharoitlar yaratish, ta'lim – tarbiya jarayonini sifat jihatdan butunlay yangi bosqichga ko'tarish yo'llarini zamon talablaridan kelib chiqqan holda shakllantirish hozirgi kunning dolzarb muammolardan hisoblanadi. Hozirgi davrda ekologik muammolar keskin tus olayotgan bir davrda transchegaraviy suv muammolari, Orol muammosi, chuchuk suv muammosi kabi masalalarni hal qilishda geografiyadan beriladigan bilim va ko'nikmalar talabalar ilmiy dunyoqarashini kengayishiga va undan amaliyotda foydalanishda samara beradi. Shuningdek ochiq darslar, seminar treninglar, amaliy mashg'ulotlar orqali ham talabalarga suv haqidagi ilm yetkazib beriladi. Shu nuqtai nazardan kelajakda atrof-muhitdan foydalanishda jamiyatga foyda keltiruvchi inson bo'lishida yordam beradi.

Zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan eng muhim vazifalardan biri - malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarini bilgan tarzda atrofidaqilar mehnatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko'rsatishdir.

Shu bois mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab sifatli kadrlar tayyorlashga qodir milliy asosga qurilgan va jahondagi ilg'or davlatlar ta'limi taraqqiyoti tajribalariga tayanadigan kadrlar tayyorlash tizimini yaratish asosiy vazifalaridan biriga aylandi. 1997 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" milliy ta'lim taraqqiyoti va milliy kadrlar tayyorlash tizimi istiqbollarini belgilovchi hujjat sifatida bu sohadagi ishlarni rivojlantirishda yana bir tarixiy davr boshlanishiga zamin yaratdi.

Ta'lim sifati va usuliga qarab bilim hosil bo'ladi. Bu o'qituvchining mahoratinigina emas, balki tinglovchining istak-xohishi, qobiliyati va bilim darajasini ham belgilaydi. Ta'lim uzoq davom etadigan jarayondir. Bilim esa ta'limning uzluksizligi vositasida beriladigan mavhum tushunchaga ega bo'lgan hodisadir. Bilim xususiylikka ega bo'lsa, ta'lim umumiylikka egadir. Ta'lim

barcha uchun bir xilda davom etadigan jarayon. Bilim obektiv borliqdagi voqea-hodisalarning in'ikosi natijasida inson miyasidagi mushohadalar va tasavvurlar natijasida hosil bo'ladigan tushunchalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Ta'limdagi sifat uni berishda ishtirok etadigan kishilar sifati bilan belgilansa, bilim individuallikka ega bo'ladi. Ta'limni amalga oshiradigan yoki dars beradigan kishilarning saviyasi turlicha bo'lishi mumkin. Lekin guruhdagi talabalarga beriladigan ta'lim bir xildir. O'qituvchi bilim emas, balki ta'lim beradi. Talaba esa ana shu ta'lim jarayonida bilimga ega bo'ladi. Buning uchun u mustaqil o'qiydi, tayyorlanadi, mushohada qiladi, tasavvurlarga ega bo'ladi, eshitganlari va o'qitganlarini sintez qiladi. Natijada bilimga ega bo'ladi.

O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi.

Aytilganlardan kelib chiqqan holda, ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual yondoshuvlarni keltiramiz:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jaryonning mantiqiyligi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta’lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o‘quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo‘naltirilgan ta’limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o‘quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o‘zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o‘z-o‘zini faollashtirishi va o‘z-o‘zini ko‘rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta’limni tashkil etish. Demokratlik, tenglik, ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi subektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e’tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta’lim. Ta’lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta’lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo‘llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta’minlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo‘llash – yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayoniga qo‘llash.

Keltirilgan konseptual yo‘riqlarga asoslangan holda, «Kompyuter modellashtirish» kursining maqsadi, tuzilmasi, o‘quv axborotining mazmuni va hajmidan kelib chiqqan holda, ma’lum sharoit va o‘quv rejasida o‘rnatilgan vaqt oralig‘ida o‘qitishni, kommunikatsiyani, axborotni va ularni birgalikdagi boshqarishni kafolatlaydigan usullari va vositalari tanlovi amalga oshirildi.

O‘qitishning usullari va texnikasi. Ma’ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar va loyihalar usullari, amaliy ishlash usuli.

O‘qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o‘zaro o‘rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O‘qitish vositalari o‘qitishning an’anaviy shakllari (darslik, ma’ruza matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikatsiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o‘zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blits-so‘rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o‘qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o‘quv mashg‘uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko‘rinishidagi o‘quv mashg‘ulotlarini rejalashtirish, qo‘yilgan maqsadga erishishda o‘qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg‘ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o‘quv mashg‘ulotida ham butun kurs davomida ham o‘qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zaruriyati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning Uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ning qabul qilinishi bilan Uzluksiz ta’lim tizimi orqali zamonaviy kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi.

Uzluksiz ta’lim chuqur, har taraflama asosan ta’lim-tarbiya berish, mutaxassis kadrlar tayyorlashning turli shakl, usul, vosita, uslub yo‘nalishlarining mukammal uyg‘unligidan iboratdir.

Ta'limning barcha bosqichlariga oid umumiy pedagogik va didaktik talabning dasturiy bilim, tasavvur va ko'nikmalari asosida mustaqil ishlash samaradorligini takomillashtirish, ilmiy fikrlashga o'quv faniga qiziqishini kuchaytirish, kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish, nazariy va amaliy mashg'ulot mobaynida ularning faolligini oshirishdan iboratdir.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish, Uzluksiz ta'lim tizimining tuzilmasi va mazmunini zamonaviy fan yutuqlari va ijtimoiy tajribaga tayangan holda tub islohotlarni ko'zda tutadi. Buning uchun, avvalo ta'lim tizimining barcha shakldagi muassasalarida ta'lim jarayonini ilg'or, ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan yangi va zamonaviy uslubiyot bilan amalda ta'minlash lozim. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmuni, uslubiy talablariga ko'ra fan, texnika va ilg'or texnologik yutuqlaridan unumli foydalanish bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Yosh avlodni yangicha ta'lim standartlari asosida, jahon talablariga javob beruvchi mutaxassislar qilib tarbiyalash ishi oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan yoshlar uchun yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari, risolalar tayyorlashning ham yangicha uslublarini talab etmoqda. Zamonaviy kadrlar oldiga qo'yilayotgan eng muhim vazifalardan biri - malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatlarini bilgan tarzda atrofidaqilar mehnatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko'rsatishdir. «Geografiya»ning maqsadi geografik qobigining tuzilishi, unda moddalarning o'zaro aloqasi va ta'siri, yerning oziga xos xususiyatlari hamda gidrosfera va uning tashkil etuvchilari bo'lgan okeanlar, dengizlar, daryolar, ko'llar, yer osti suvlari ularning uziga xos xususiyatlarini hamda har tashkil etuvchining atrof tabiiy muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida roy beradigan hodisalar qonuniyatlarini talabalarga o'rgatishdan iborat. Fanni o'rganishdan quyidagi asosiy vazifalar kelib chiqadi:

- geografiya to'grisida talabalarga tushuncha berish;

-geografik muhitning asosiy komponentlaridan biri bo'lgan tabiiy suvlar,okeanlar, dengizlar, daryolar, ko'llar, muzliklar, yer osti suvlari haqida bilim berish;

- suv zaxiralaridan samarali foydalanish, ularni tejash va sifat jihatidan muhofaza qilish yullari haqida bilim berish;

- tabiiy va antropogen omillar ta'sirida ularning o'zgarish qonuniyatlarini o'rganish;

- amalga oshirilishi muljallangan suv xo'jaligi tadbirlarini (melioratsiya, irrigatsiya, gidroenergetika, suv zaxiralarini xududlar buyicha qayta taqsimlash) ekologik nuqtai nazaridan asoslashga o'rgatish.

Geografiya Yer tug'risidagi fanlar turkumiga kiradi. Geografiya yunoncha suz bo'lib «geo» -yer va «grafho» -yozaman, tasvirlayman yoki fan degan ma'noni beradi. Umumiy qilib aytganda geografiya Yer haqidagi fandır. Geografiya faning vazifasi umuman butun yerdagi geografik qobiqning qonuniyatlari asosiy xususiyatlarini o'rganishdir. Landshaftlarni o'rganish geografiyaning vazifalaridan biridir. Butun geografik qobiq ham , uning regionlari va landshaftlari ham bilish maqsadidagina emas, balki asosan tabiiy resurslardan amaliy foydalanish maqsadida o'rganiladi. Demak,geografiya atmosfera, gidrosfera, litosfera va biosferaning xususiyatlarini hamda ularda sodir bo'ladigan hodisa va jarayonlarning boshqa hodisalar bilan o'zaro aloqasini o'rganuvchi fandır.

Bu geografik qobiq qonuniyatlarini o'rganuvchi Geografiya fanining o'rni va roli benihoyat kattadir. Yosh avlodni yangicha ta'lim standartlari asosida, jahon talablariga javob beruvchi mutaxassislar qilib tarbiyalash ishi oliy o'quv yurtlarida tahsil olayotgan yoshlar uchun yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari, risolalar tayyorlashning ham yangicha uslublarini talab etmoqda. Ularni o'z atrofida ro'y berayotgan islohotlarga holis baho berish, tabiat resurslaridan okilona foydalanish, transchegaraviy suv muammolari, Orol dengizi muammolarini sir-asrorlariga befarq bo'lmaslik, o'z bilim va imkoniyatlarini o'stirishning elementar vositalaridan bohabar bo'lishga yordam beradi. Chunki o'quvchi (talaba)lar bilim

olish jarayonida o'z qobiliyati, iqtidori, layoqati va tafakkurini suv ilmining o'ziga xos xususiyatlarini bilib, undan tabiatdan to'g'ri foydalanishga yo'naltira olsa, bu nafaqat shaxsning o'ziga, balki jamiyat uchun ham katta naf keltiradi. Shunday ekan, hozirgi kunda " Geografiya" fani sir-asrorlarini har bir Yer ilmi bo'yicha tahsil oladigan o'quvchi (talaba) uchun zarur bo'lgan jihatlarini, ya'ni Geografiya boshqa fanlar bilan integrasiyalashuvi, hamkorligi, bog'liqligini; Geografiyaning zamonaviy yo'nalishlari, tarmoqlarini tadqiqot qilish usullarini va geografik obektlarni xususiyatlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida dars uslubi-yotini yaratish, bilish, o'rganish muhimdir.

O'quvchi (talaba)larga mo'ljallangan "Geografiya" kursining asosiy **maqsadi** – geografik qobiq va unda kechadigan jarayonlar qonuniyatlarini o'rganishga yo'naltirilgan. Hozirgi kunda Geografiya keng qamrovli fan bo'lib, atmosfera, gidrosfera, litosfera va biosferaning xususiyatlarini hamda ularda sodir buladigan xodisa va jarayonlarning boshqa xodisalar bilan o'zaro aloqasini hamda har bir tashkil etuvchining o'zaro va atrof tabiiy muhit bilan ta'sirlashuvi natijasida ro'y beradigan hodisalar qonuniyatlarini o'rganadi. O'quvchi (talaba)larda Geografiya tushunchalarini shakllantirishdan iboratdir.

"Geografiya" kursi bo'yicha o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarning maqsadi – mustaqil fikrlashga o'rgatish, fikrlashga oid ko'nikmalarni rivojlantirish. Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchi (talaba) geografik qobiq haqida umumiy tushunchalarga ega bo'lishi uchun atmosfera, gidrosfera, litosfera va uning qismlari hamda uning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganishi lozim. Tabiatda suvning aylanishi, unda kechadigan hodisalar hamda Dunyo suv muvozanatini o'rganiladi.

Geografiyadan olingan bilimlarni amaliyotga tadbiq etish soha va yo'nalishlarini aniq tasavvur qilishga ko'maklashadi.

"Geografiya" fani bo'yicha talabalarning bilimi, o'quvi va ko'nikmasiga ko'yiladigan talablar:

a) tasavvurga ega bo'lishlari kerak:

- fanga tegishli bo'lgan nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'rganish, aniq tasavvurga ega bo'lishlari;
- har bir elementga e'tibor bergan holda, fan sirlarini to'liq o'zlashtirib olishlari lozim.
- Geografiyaning hozirgi sharoitdagi o'rni va ahamiyatini bilish;
- Suvdan foydalanishni tashkil etish va boshqarishdagi geografik qonuniyatlar, suvdan oqilona foydalanishni o'rganish;

b) bilish kerak:

- O'quvchi (talaba)lar kursni o'zlashtirish jarayonida fanning mazmuni, maqsadi va vazifalaridan kelib chiqqan holda, fanning nazariy asoslarini;
- fanga tegishli bo'lgan asosiy terminlarning izohini, yangiliklar, qonun–qoidalarni o'zlashtirishlari zarur;
- tabiatdan oqilona foydalanishning sir-asrorlarini bilish zarur;
- o'z iqtidori va qobiliyatlarini o'stirish texnologiyalarni o'zlashtirish;
- bajarish lozim:
- oquvchilar (talaba)lar fanning mazmunidan kelib chiqqan holda har bir mavzuga tegishli bo'lgan mustaqil ravishda kerakli adabiyotlardan foydalanishlari, ma'ruzalar, referatlar tayyorlashlari;
- kunlik seminarlarda kerakli ma'lumotlarni yig'ishlari, noan'anviy usullarni takomillashtirilgan variantlarini ishlab chiqishda ishtirok etishlari.
- o'z ustida mustaqil va ijodiy ishlash ko'nikmalari;
- o'zgaralar mehnati va ijodiy faoliyatini xolis va obektiv baholash.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va hukumati jahon andozalariga mos keladigan kadrlar tayyorlash masalalariga e'tiborni qaratib kelmoqda. Dars jarayonini boshqarish va tashkillashtirishda professor-o'qituvchining bilimi,

tajribasi, ko‘nikmasi, ilmiy-pedagogik salohiyati, mahorati, qobiliyati asosiy omil hisoblanadi. Shunga ko‘ra, jumladan ma‘ruzani oddiydan murakkabga qarab rivojlantirib qo‘llaniladigan o‘quv qo‘llanmalar va vositalar tayyorlanadi. O‘quv xonasi dars uchun tayyorlab qo‘yiladi.

O‘qituvchi ma‘ruza qila turib quyidagilarga e‘tibor qaratadi:

- O‘quvchilar (talabalar)ni savol-javobga undash orqali guruhda muhokama muhitini yaratadi, ijobiy javoblarni shakllantiradi;
- vaqtincha erkin fikr almashishga ruxsat beradi;
- kundalik hayotdan ibratli misollar keltiradi;
- o‘quvchilar (talabalar)ni savol berishga undaydi;
- ilgari o‘rganilgan hodisa va vaziyatlarni yangilari bilan taqqoslashni amalga oshiradi;
- fan doirasida turli ma‘lumotlarni jonli, qiziqarli bayon qiladi.

Dars jarayonida o‘quvchilar (talaba)ning tanqidiy (tahliliy) fikrini shakllantirishda, uchta bosqichdan foydalaniladi:

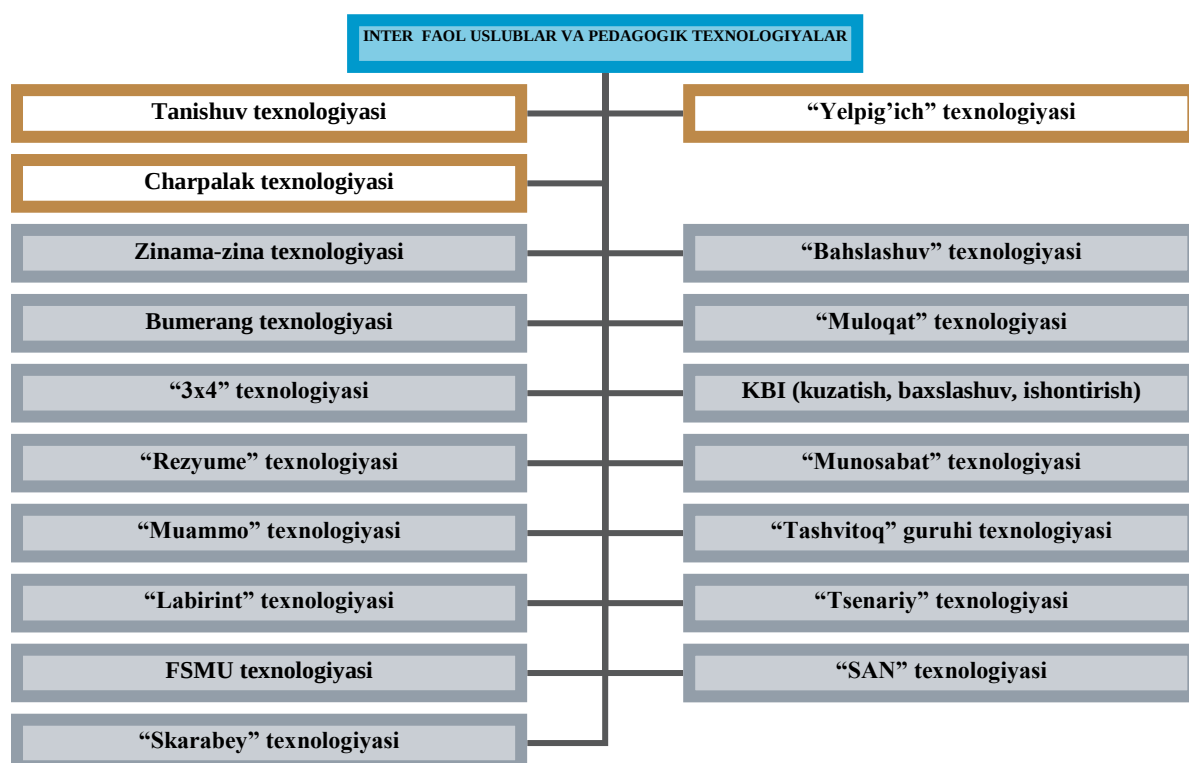
1. Yo‘llanma berish;
2. Ahamiyatini oshirish;
3. Fikrlash.

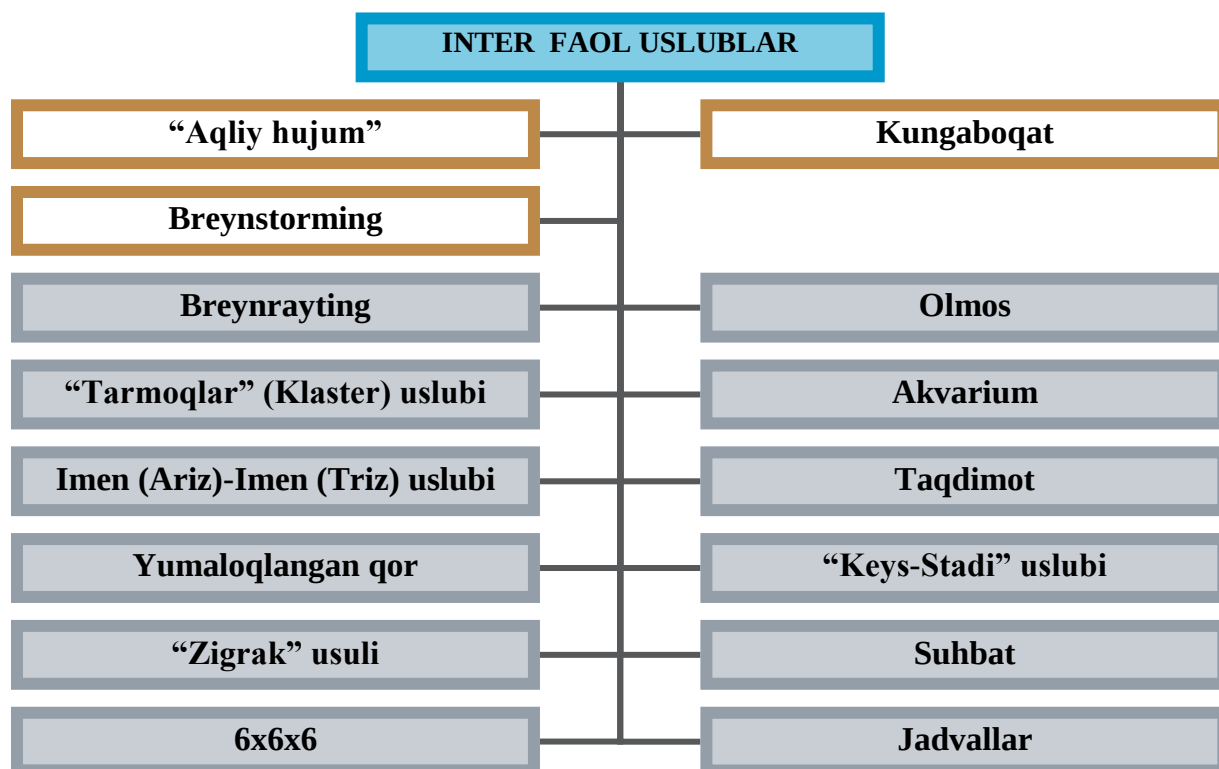
O‘quvchilar (talabalar)ning tanqidiy (taxliliy) fikrini rivojlantirishda interaktiv uslublarning muhim o‘rni bor, bular hamkorlik subektlarini ijodiy izlanishga yo‘naltirish, noma‘lum holatni ochishga, kashf etishga ko‘mak beruvchi nazariy-aqliy mulohazalarda ifodalanadi.

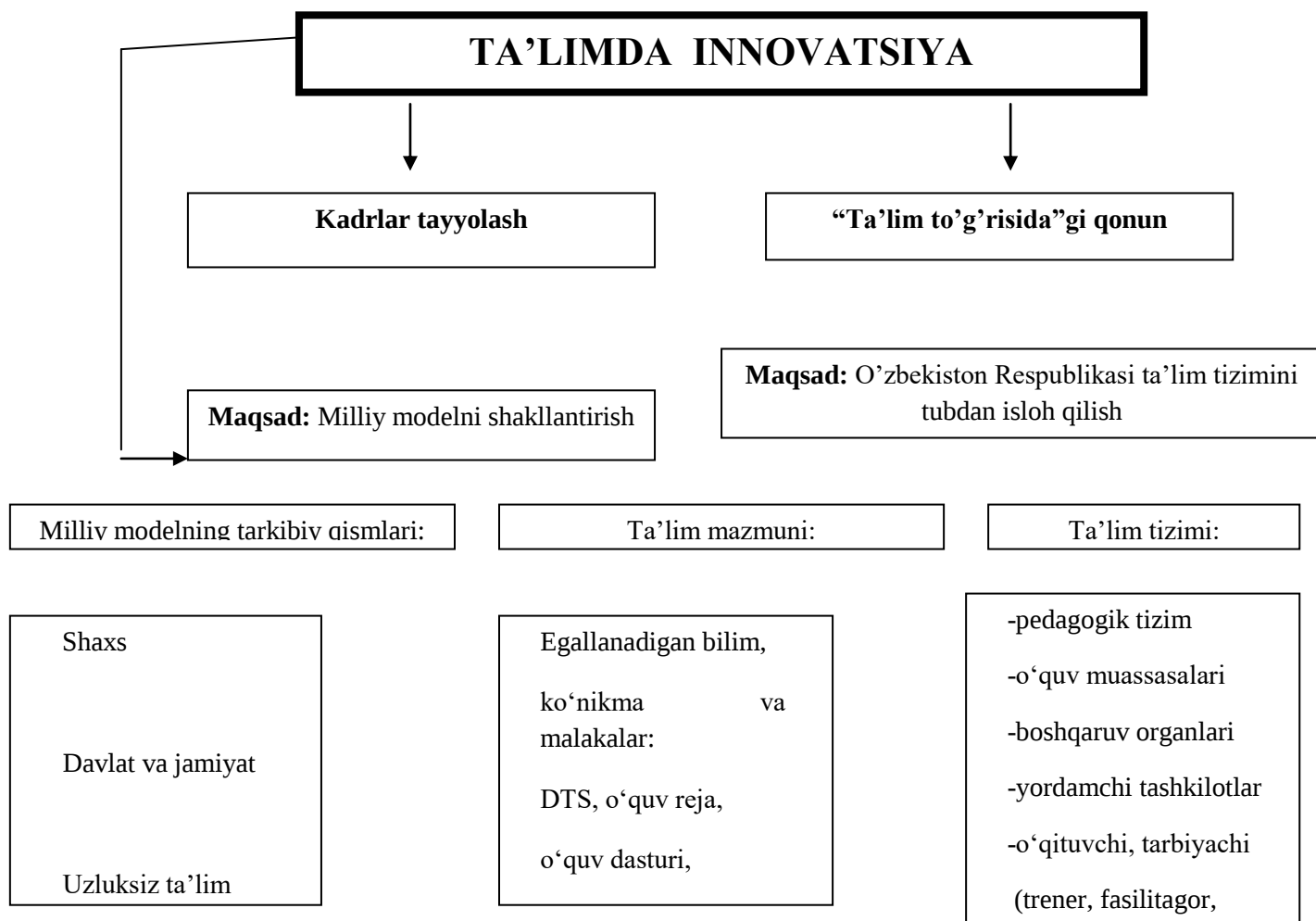
Darsni boshlash jarayonida o‘quvchilar (talabalar)da ko‘tarinki kayfiyat, yuksak ehtiros, ijodiy ruhlanish kuzatilsa dars jarayonining samaradorligi yuqori bo‘ladi. Bunda o‘qituvchining faoliyati aniq reja asosida, oldindan tayyorlangan holda bo‘lishi zarur. Demak, o‘qituvchi tomonidan dars davlat ta‘lim standartlari asosida olib boriladi.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining ikkinchi bosqichi ta'lim jarayonidagi sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash, ya'ni jahon andozalariga mos, raqobatbardosh, yuqori saviyaga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashdir. Ushbu murakkab muammolarni yechimini topib ularni amalda keng qo'llash oliy ta'lim tizimi xodimlari oldiga juda katta vazifalar belgilaydi. Bunda aniq vazifalar sifatida bevosita o'quv jarayonini yaxshilash, o'quv dasturlarini yanada takomillashtirish, o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalarini amalga joriy qilish, texnik vositalaridan keng foydalanish va shu asosda masofadan o'qitishni keng joriy qilishdan iboratdir.

O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi.

Xulosa

Ta'lim tizimidagi boshqa bo'g'irlarda bo'lgani kabi umumta'lim maktablari, o'rta –maxsus, kasb – hunar ta'limi muassasalarida o'quvchilarga ta'lim – tarbiya berish jarayoning asosiy shakli nazariy va amaliy mashg'ulotlardir. O'quv mashg'ulotlaridan tashqari o'tkaziladigan barcha ta'limiy – tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarning o'quv mashg'ulotlari jarayonida olgan bilimlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham umumta'lim maktablari, akademik litseylar va kasb – hunar kollejlari nazariy va amaliy mashg'ulotlarning sifat samaradorligini oshirish, o'quv jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash nihoyatda muhimdir.

Barkamol avlodni shakllantirish uchun axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, o'quv yurtlarida o'quv laboratoriyalari bazasini takomillashtirish, o'qituvchi – murabbiylar mehnat faoliyatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishning samarali tizimini yaratish, zamonaviy informatsion va kommunikatsiya texnologiyalar, raqamli va keng tarmoqli telekommunikatsiya aloqalari va Internet tizimini har bir oila hayotiga kirib kelishini ta'minlashga ko'maklashish, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish va iqtidorli yoshlarni ilmiy ishlarga jalb etish uchun sharoitlar yaratish, ta'lim – tarbiya jarayonini sifat jihatdan butunlay yangi bosqichga ko'tarish yo'llarini zamon talablaridan kelib chiqqan holda shakllantirish hozirgi kunning dolzarb muammolardan hisoblanadi. Hozirgi davrda ekologik muammolar keskin tus olayotgan bir davrda transchegaraviy suv muammolari, Orol muammosi, chuchuk suv muammosi kabi masalalarni hal qilishda geografiyadan beriladigan bilim va ko'nikmalar o'quvchilar ilmiy dunyoqarashini kengayishiga va undan amaliyotda foydalanishda samara beradi.

Fan va texnika taraqqiyoti, aholi soni ko'payib borishi, jamiyatning tabiatga ta'sirining kuchayishi qishloq xo'jaligida ekologik vaziyatni yanada

murakkablashtirdi. Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan foydalanilgani tufayli ko'plab dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari yetishtiriladi, shuning bilan bir qatorda turli xildagi ekologik muammolar kelib chiqmoqda. Bu muammolarga tuproqning sho'rlanishi, tuproq eroziyasi, qishloq xo'jaligiga yaroqli yerlarning ishdan chiqishi, chuchuk suv muammosi va boshqalar kiradi.

Keyingi yillarda inson faoliyati natijasida antropogen eroziya, ya'ni tuproq resurslaridan noto'g'ri foydalanish ancha kuchaydi. Bular o'rmon va to'qayzorlarning yo'qotilishi, dehqonchilikni yuritishning noto'g'ri samarasiz usullaridan foydalanish va boshqalar tufayli sodir bo'ldi. Antropogen eroziyaning yetakchi sabablari ichida o'rmon va to'qaylarni kesish alohida o'rinni egallaydi. O'rmon tuproqni eroziyadan saqlovchi eng yaxshi tabiiy vositadir.

Paxtachilikdagi juda ko'p salbiy oqibatlarining sababi paxta yakkahokimligi tufayli kelib chiqmoqda. Bu esa ekologik vaziyatni buzmoqda. Bu holatni yaxshilash uchun paxta yakkahokimligiga qarshi keskin kurashib, almashlab ekish joriy qilinishi kerak. Chunki paxtachilikda ijobiy ekologik vaziyatni va muvozanatni ta'minlovchi eng birinchi omil almashlab ekish hisoblanadi. Almashlab ekishni joriy qilish natijasida tuproq unumdorligi ortadi, hosildorlik ko'payadi, g'o'zada vilt kasalligi kamayadi, chorvachilik esa sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlanadi.

Umumta'lim maktablarining 8- sinfi geografiya darslarida O'zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo'llarini o'qitish jrayonida qo'llaniladigan yangi pedagogik va inovatsion texnologiyalar bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqarilgan. Kelajakda mazkur bitiruv ishidan pedagogik faoliyatimda doimiy ravishda foydalanaman.

Adabiyotlar:

1. Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: O'zbekiston, 1997.-326.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzus. T.: Sharq, 1999.- 182 b.
3. Karimov I. Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O'zbekiston, 2010.-190b.
4. Karimov I. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O'zbekiston, 2011.
5. Asanov G., Nabixonov M., Safarov I. O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy jo'g'rofiyasi. – T.: O'qituvchi, 1994.- 209b.
6. Ibragimov X.I., Yo'ldoshev U.A., Bobomirzayev X. Pedagogikpsixologiya.
– T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2009. – B. 76-96 .
7. Kalonov B. H. Janubiy O'zbekistonda paxtachilik. – T.: Muloqot jurnali, 2005. B.15-16.
8. Kalonov B.H., Hayitov A.T., Erdonov L.N. O'zbekiston geografiyasini maktabda o'rganish.-Qarshi, Nasaf nashriyoti, 2004.- 254b.
9. Musayev R., Musayev J. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi.
8-sinf darsligi. -T.: Sharq, 2014.- 160b.
10. Nabiyeu E., Qayumov A. O'zbekistonning iqtisodiy salohiyati.
– T.: Universitet, 2000.- 86 b.
11. Qurbonov Sh.B. Kichik hududlar ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasi.
– T.: Mumtoz so'z, 2013.- 158 b.
12. Ro'ziyev A., Abirqulov Q. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi.
– T.: Sharq, 2001.- 144 b.
13. Soliyev A.S., Ahmedov E., Maxamadaliyev R.Y. va b. Mintaqaviy iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. – T.: Universitet, 2003.- 304 b.
14. Soliyev A., Nazarov M. O'zbekiston qishloqlari (Qishloq joylar geografiyasi). – T.: Fan va texnologiya, 2009.- 212 b.
15. Soliyev A., Nazarov M., Qurbonov Sh. O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi. – T.: Mumtoz so'z, 2010.- B.189-211.

- 16.Soliyev A. O`zbekiston geografiya jamiyati s`ezdan- s`ezgacha.
-T.: O`zbekiston geografiya jamiyati IX- s`ezdi materiallari, 2014. – B.4-8.
- 17.Soliyev A. Iqtisodiy geografiya: nazariya, metodika va amaliyot.
-T., 2013.- 226 b.
- 18.Tojiyeva Z.N. O`zbekiston aholisi: o`sishi va joylanishi (1989-2009 yy.).
Monografiya. – T.: Fan va texnologiya, 2010.- 276 b.
- 19.To`xliyev N. O`zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti. – T.: O`zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2008.
- 20.Hasanov I.A., G`ulomov P.N. O`zbekiston tabiiy geografiyasi.– T.: O`qituvchi, 2007.
- 21.Hayitov A.T.,Boymurodov N. Ta`limda hoan`anaviy darslar va interfaol usullrdan foydalanish. -T.: Yangi asr avlodi. 2006. - 76 b.
- 22.Fayzullayev M.A.Yer resurslaridan qishloq xo`jaligida foydalanishning mintaqaviy xususiyatlari (Janubiy O`zbekiston misolida). –T, O`zbekiston geografiya jamiyati axboroti.44-jild. B.23-25.
- 23.Воронин В.В., Шаригин М.Д. Экономическая, социальная и политическая география.- Самара, 2006. - 254с.
- 24.Максаковский М.Р. Общая экономическая и социальная география.
- М.: ВЛАДОС, 2009.- 356с.
- 25.www.ziynet.uz
- 26.www.google.uz

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti
“Geografiya o`qitish metodikasi” ta’lim yo`nalishi 4-kurs talabasi Shamsiyeva
Gulmera Nasriddin o`izining “Umumta’lim maktablarining 8- sinfida
O`zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish
yo`llarini o`qitish metodikasi” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

X U L O S A

Qishloq xo`jaligi mamlakatimiz xalq xo`jaligining muhim tarmog`idir. Qishloq xo`jaligida paxta yetishtirish asosiy tarmoqdir. Bozor iqtisodiyotiga o`tish munosabati bilan qishloq xo`jaligida islohotlar o`tkazish va mulkchilikning turli shakllarini joriy etish, ishlab chiqarish hamda xo`jalik yuritishning yangi turlari vujudga keltirish obyektiv zaruratga aylandi. Ana shuni hisobga olib O`zbekistonda paxtachilik majmuasini rivojlantirishga asosiy e`tibor berildi. Bugungi kunda mamlakatda sug`oriladigan yerlarining 1 mln 650 ming gektar yeriga paxta ekiladi. Paxta hosildorligini oshirishda mineral va mahalliy o`g`itlardan foydalanish to`g`risida fikrlar yuritilgan. O`zbekistonda sug`oriladigan yerlarning yarmidan ko`pi sho`rlangan. Dehqonchilikda ekologik muvozanatni buzadigan sabablardan biri bu tuproq sho`rlanishidir. Yerlarni me`yorsiz sug`orish, sizot suvlarini ko`tarilishiga va tuproqni ikkilamchi sho`rlanishiga olib keladi. Paxta yakkahokimligiga qarshi keskin kurashish, almashlab ekishni joriy qilish kabi fikr mulohazalar bayon etilgan. Paxtachilik tarmog`ining moddiy texnika bazasini, fermer xo`jaliklarini rivojlantirish masalalari yoritilgan.

Umumta’lim maktablarining 8- sinfi geografiya darslarida O`zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo`llarini o`qitish jrayonida qo`llaniladigan yangi pedagogik va inovatsion texnologiyalar bo`yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shamsiyeva Gulmera Nasriddin o`izining “Umumta’lim maktablarining 8- sinfida O`zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo`llarini o`qitish metodikasi”mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi tugallangan ish, ishda adabiyotlar ro`yxati ko`rsatilgan, ushbu ishni himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar:

g.f.n., dots. B.H.Kalonov

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti
“Geografiya o`qitish metodikasi” ta’lim yo`nalishi 4-kurs talabasi Shamsiyeva
Gulmera Nasriddin o`izining “Umumta’lim maktablarining 8- sinfida
O`zbekiston paxtachilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish
yo`llarini o`qitish metodikasi” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Bozor iqtisodiyotiga o`tish davrida O`zbekistonda qishloq xo`jalik mahsulotlari ayniqsa paxta ishlab chiqarishga asosiy e`tibor qaratildi. Shuning uchun mamlakatimizda paxtachilik majmuasini rivojlantirish, undagi ekologik muammolarni bartaraf etish bo`yicha bajariladigan ishlar bugungi kundagi eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishida mamlakat paxtachilik majmuasining hozirgi holati, uni kelajakda yana rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish yo`llari O`zbekiston paxtachilik majmuasidagi ekologik muammolarni bartaraf etish yo`llariga asosiy e`tibor berilgan.

Qishloq xo`jalik ishlab chiqarishni oqilona joylashtirish va ixtisoslashtirish yer, mehnat resurslari, asosiy hamda aylanma fondlardan samarali foydalanish imkoniyatini berish bilan birga ijtimoiy samaradorligini va yalpi mahsulot hajmining ortishini jadallashtirishni ta`minlaydi. O`zbekistonda qishloq xo`jaligi ishlab chiqarishni joylashtirish va ixtisoslashtirish bugungi kun bozor iqtisodiyoti sharoitida muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Qishloq xo`jalikda ilmiy - texnika taraqqiyotida erishish fermer xo`jaliklari moddiy - texnika ta`minotini yaxshilash maqsadida yalpi mahsulotni ko`paytirish mavjuddir. Mamlakatda keyingi yillarda qishloq xo`jalik mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan bo`lib, ko`plab kichik korxonalar qishloq xo`jaligi joylardagi ortiqcha mehnat resurslarini ish bilan ta`minlashda katta rol o`ynaydi. Paxtachilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish yo`llarini o`qitish metodikasi ishda bayon etilgan. Mazkur bitiruv malakaviy ishida yuqorida qayd etilgan barcha fikrlar berilgan, ishni himoyaga tavsiya etaman.

Taqrizchi:

katta o`ituvchi Yo. R. Buranov

Navoiy davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti
“Geografiya o`qitish metodikasi” ta’lim yo`nalishi 4-kurs talabasi Shamsiyeva
Gulmera Nasriddin o`izining “Umumta’lim maktablarining 8- sinfida
O`zbekiston paxtashilik majmuasidagi ekologik muamolarni bartaraf etish
yo`llarini o`qitish metodikasi” mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Paxta ishlab chiqarish majmuasi respublikamizda dehqonchilik sanoat majmuasining asosiy tarmog`i bo`lib, mamlakat xalq xo`jaligining ijtimoiy - iqtisodiy samaradorligini oshirishda va tarmoqlar o`rtasidagi munosabatlarni mustahkamlashda alohida o`rin egallaydi. Paxta xom - ashyosi hamda undan olinadigan birlamchi va tayyor mahsulotlar nafaqat mamlakatlar ichki bozorini to`ldirishda, balki ularni eksport qilish asosida respublikada byudjetni chet el valyutalari bilan to`ldirishda asosiy manba bo`lib hisoblanadi.

Mamlakatda yer resurslaridan foydalanishda iqtisodiy-ijtimoiy va tabiiy ekologik muammolar ham mavjud. Amudaryo va Sirdaryo daryosi sug`oriladigan yerlarning asosiy qismini suv bilan ta`minlaydi. Suv resurslarining chegaralanganligi yaqin kelajakda yangi yerlarni o`zlashtirish imkonini byermaydi. Mavjud o`zlashtirilgan sug`oriladigan yerlarni meliorativ holatini yaxshilash, sho`rlanishni oldini olish evaziga dehqonchilikdan yuqori hosil olish imkonini byeradi. Shuni hisobga olib yer resurslarining oltin fondi hisoblangan sug`oriladigan yerlarni muhofaza qilish bugungi kundagi dolzarb masala hisoblanadi. Paxtachilikda texnologik intizomning buzilishi hamda agronomik tadbirlarning o`z vaqtida va sifatli bajarmaslik salbiy ekologik oqibatlarga olib kelmoqda. Tuproqqa ishlov berishni sifatsiz o`tkazish haddan tashqari mineral o`g`itlar solish, zararkunandalarga qarshi zaharli moddalarni ko`plab qo`llash meliorastiya ishlarini noto`g`ri bajarish natijasida er ostidagi sizot suvlari ifloslanib erroziya paydo bo`lmoqda, tuproq unumdorligi pasaymoqda, erlar sho`rlanib ishdan chiqmoqda. Mazkur ish tugallangan ish bo`lib ishni himoyaga tavsiya etaman.

Taqrizchi: Navoiyshahar 17–maktab

Geografiya fani o`qituvchisi Bektasova M.

HIMOYA VAQTI

Bitiruv malakaviy ishini baholash mezonlari

Tabiiy fanlar fakulteti Geografiya o'qitish metodikasi kafedrası

Bitiruv malakaviy ishi himoyasi

Mavzuning dolzarbligi	Bajarilgan ishning mustaqillik darajasi	Ishning amaliy ahamiyati	Adabiyotlardan foydalanish darajasi
12	32	16	10

Ishning rasmiylashtirilishi	Bitiruv malakaviy ishining himoyasi	Umumiy ball	№
10	20	100	

DAK raisi: _____

DAK a'zolari: _____
